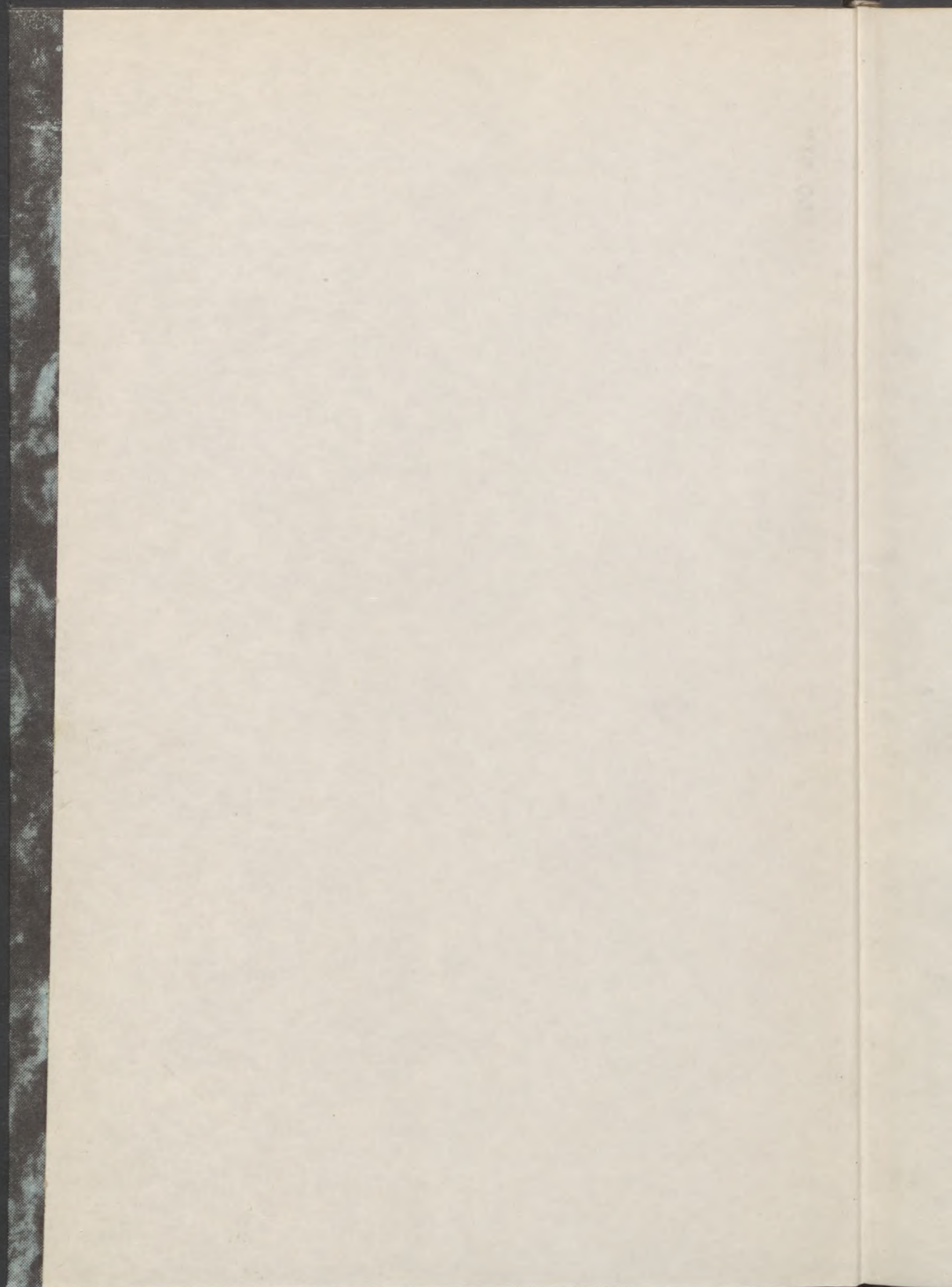
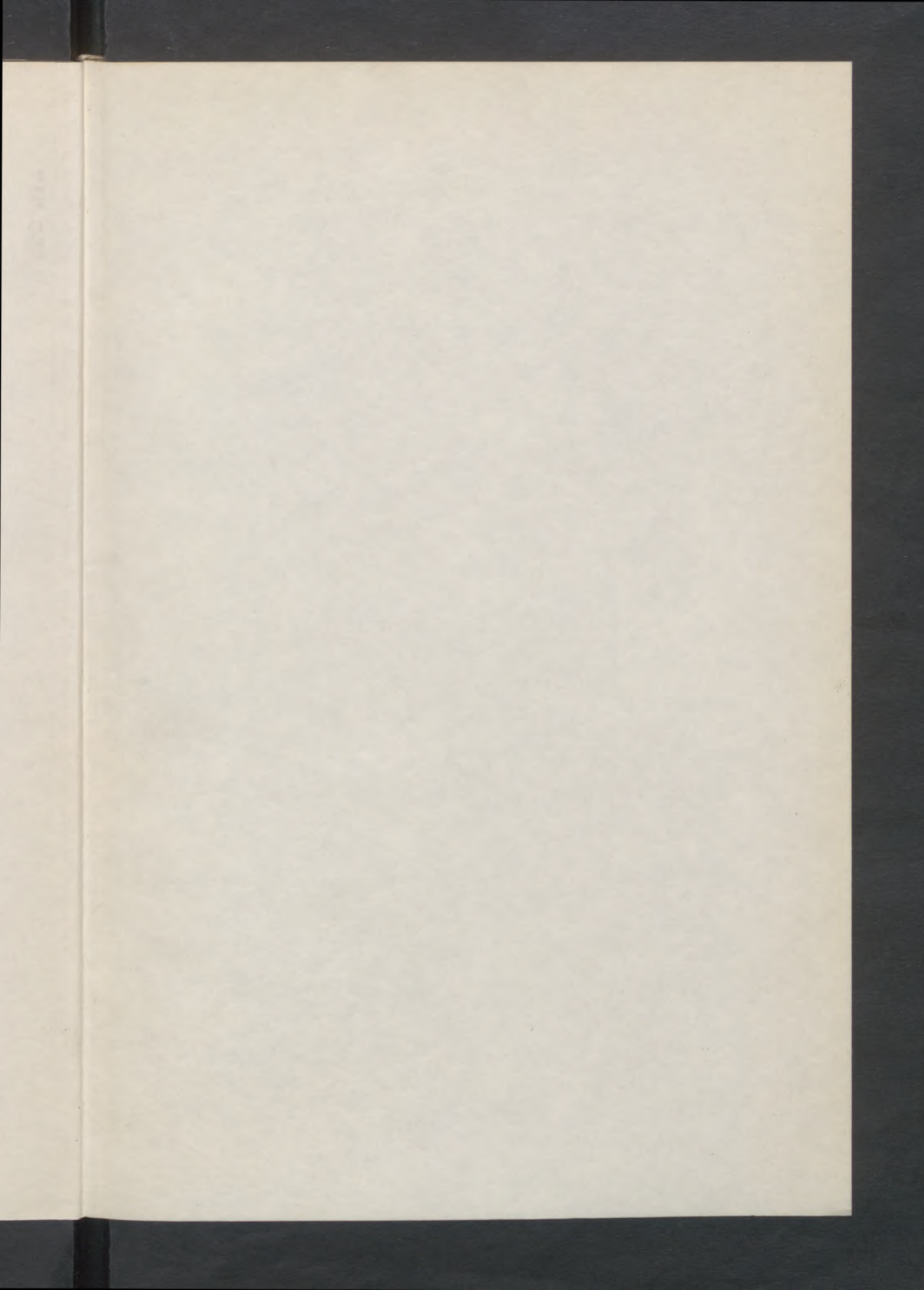

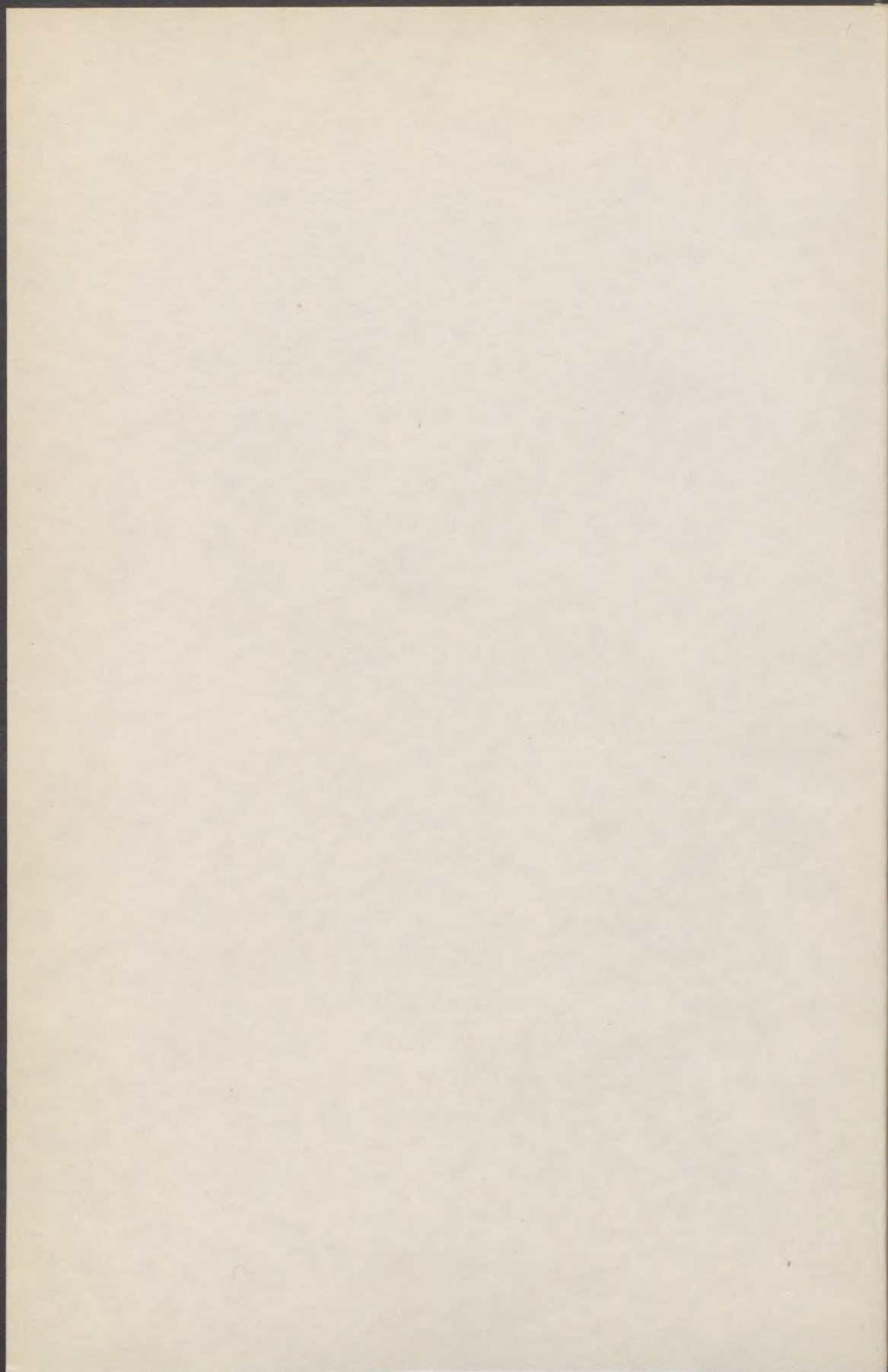
609.740

609740

NÉPESSÉGI PROBLÉMÁINK AZ 1930-AS NÉPSZÁMLÁLÁS TÜKRÉBEN

Dr. SCHNELLER KÁROLY

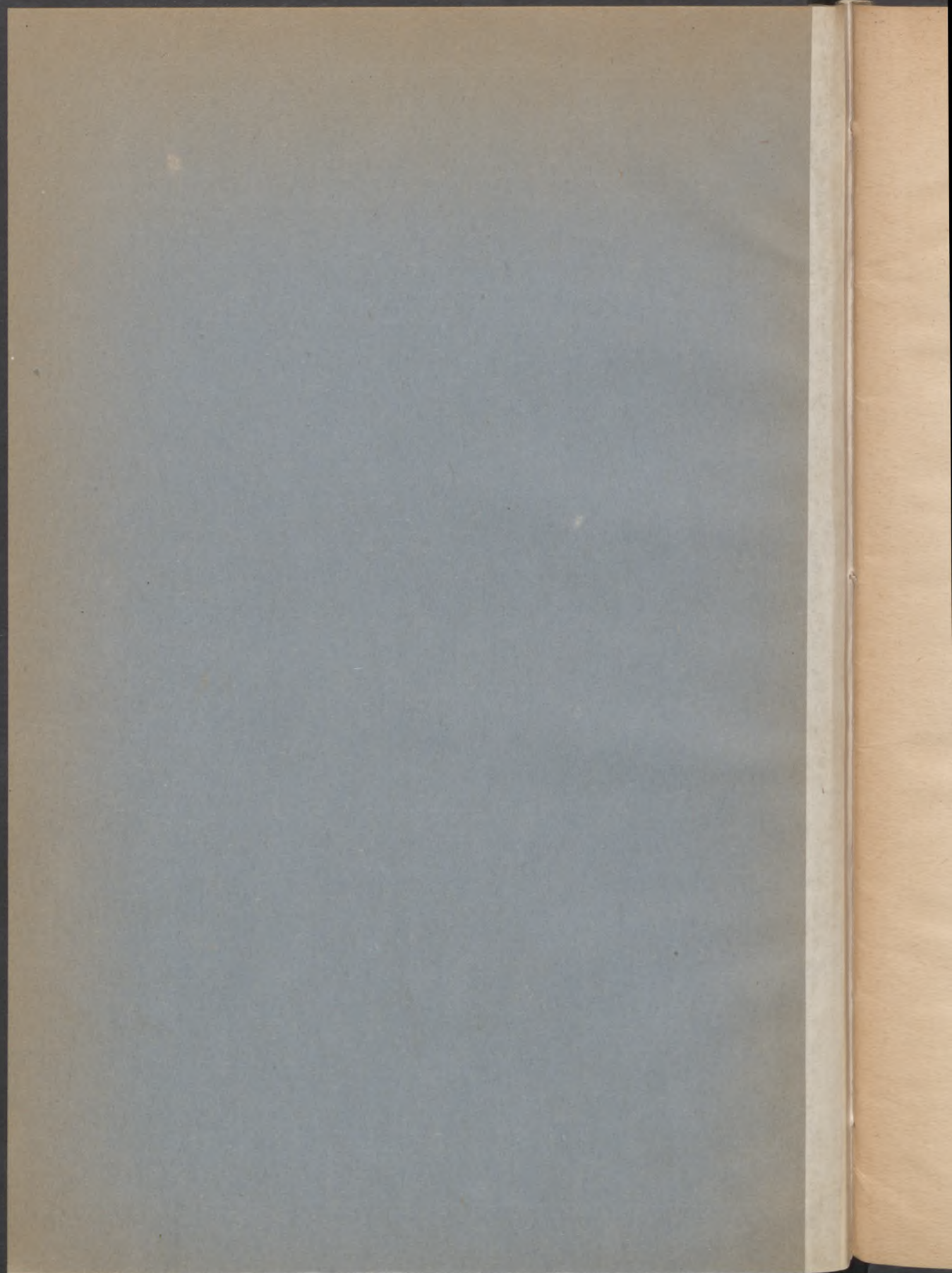
EGYETEMI M. TANÁR
JOGAKADÉMIAI NY. R. TANÁR

KÜLÖNLÉNYOMAT A KENÉZ BÉLA EMLÉKKÖNYVBŐL.

BUDAPEST, 1932.

M. KIR. JÓZSEF-MŰEGYETEM

NÉPESSÉGI PROBLÉMÁINK AZ 1930-AS NÉPSZÁMLÁLÁS TÜKRÉBEN

Dr. SCHNELLER KÁROLY

EGYETEMI M. TANÁR
JOGAKADÉMIAI NY. R. TANÁR

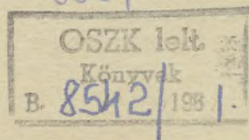
KÜLÖNLENYOMAT A KENÉZ BÉLA EMLÉKKÖNYVBŐL.

BUDAPEST, 1932.

M. KIR. JÓZSEF-MŰEGYETEM

609740

Népességi problémáink az 1930-as népszámlálás tükrében.

Írta: Schneller Károly

Majd egy emberöltővel ezelőtt jelent meg *Kenéz* Bélának a kilencvenes évek népesedési mérlegét felállító tanulmánya¹, amely — bár utolsó lapjain a népesedés egén tornyosuló felhőkre hívja fel figyelmünket — alapjában mégis úgy hat, mint egy győzedelmes ének. Méltán. Hiszen a századforduló előtti két évtized könyvelhette el népünknek legnagyobb számbeli erősödését s a nyugati polgáriasodás és differenciálódás színhelyei: a városok — Budapesttel az élükön — ugyancsak ebben a korszakban fejlődtek szinte mesés, eladdig páratlan lendülettel. Szent István birodalmának, a legtermészetesebb gazdaságföldrajzi egységnek összes erői szolgáltatták a lendülethez a hajtó erőt. Büszke bizalommal szegezhetette le *Kenéz* államalkotó magyar fajunknak a gazdasági erők törvényein s kultúra békés fegyvereinek vonzó hatalmán alapuló előrenyomulását is, amely folyamatnak a XIX. század utolsó tíz éve különösen értékes korszaka volt. Ha különböző társadalmi tömegjelenségek ugyanezidőtájt erjesztő bajok méhébe világítottak is: kétségtelen, hogy a nyugattal eljegyzett „Kelet Népe“ a századforduló előtt szinte Széchenyi-diktálta ritmusban sietett pótolni századok kényszerű mulasztását s e lendület ércfedezetét a számban erősödő népesség szolgáltatta. Az a népesség, amelynek feleslegeit túlnyomórészt felszívták viruló városaink; ezzel nemcsak az egyoldalú termelés adott fokunkint helyet a differenciáltabb termelésnek, hanem a társadalom rétegződése is mind bonyolultabbá lett. Ugyan nyilvánvaló, hogy a számbeli fejlődés csak akkor egészséges, ha azt nyomon kíséri a népesség szociális, gazdasági és egészségügyi viszonyainak javulása, ámde az sem kétséges, hogy a *Kenéz* által vizsgált korszaknak e minőségi emelkedésre is következtetést engedő viszonyszámai (pl. halandóság, építkezés, reál-munkabérek stb.) legalább is nagyrészt javulást jeleznek az előző időszakokkal szemben s így — ha a differenciálódást mint az egyéni és társadalmi fejlődés fontos tünetényét és bizonyítékát tekintjük, — akkor a múlt századvégnek úgy kielégítő számbeli szaporodását, mint a magyarság olvasztó kohóiként is tekinthető városok nagy vonzó és megtartó erejét az egészséges fejlődés tüneteként kellett üdvözölni.

¹ *Kenéz*: Népünk szaporodása. Budapest, 1905. 36 l. (Különlenyomat Földes: Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből.)

Hogy a gyökeresen megváltozott élet-lehetőségek közé került mai Magyarország nem könyvelhetett el hasonló eredményeket a közelmúltban megtartott s az országcsönkítés óta immár második leltározás tanúsága szerint: az nem meglepetés azok előtt, akik a népesedés jelenségeit mindig mint a milieu és az összes gazdasági és társadalmi tömegjelenségek *okozatait* tekintették. De azok előtt sem meglepetés, akik egy ország népesedését *szervesen változó* folyamatnak tekintik; a változás bizonyos tünetei ugyanis kétségtelenül függetlenek az országcsönkítés tényétől és régebbi tendenciák folytatását képezik, míg más tüneteket az egészséges állam-test szétdarabolása hívott életre.

A népszámlálás részletesebb adatainak közzététele fog majd bevilágítani a lakosság különböző rétegeiben beállott szociális-gazdasági és szorosabb értelemben vett demológiai elváltozásoknak az okaiba s akkor fogjuk csak levonhatni az igazán termékeny következtetéseket. Azonban a népszámnak *területi tagolás* szerint észlelhető változásait és a *természetes szaporodás* időközi nagyságát azzal kombináló adatokból is felrajzolhatunk már bizonyos körvonalakat, amelyek a közel-jövő rögzös útjain haladni kényszerülő és gazdasági célkitűzésekkel telített népességi politikának irányjelzőül szolgálnak.²

I. A mai Magyarország népessége az 1930. december 31-i felvétel szerint 8,683,740. Összehasonlítva ezt az 1920-as lélekszámmal (7,989,069), a gyarapodás 694,671. Ez a többlet az 1920-as népességnek 8,69%-a.

Az elmúlt normális időszakok eredményei jóval kedvezőbbek. Így volt a lakosság szaporodása százalékban kifejezve:

1880—1890	12.75,	1900—1910	11.07.
1890—1900	13.21,		

A visszaesésnek a jelentőségéről és arról, hogy a természetes szaporodás gyengülésének a rovására mennyit szabad írunk, később lesz szó.

Első feladatunk, hogy *nemzetközi* keretbe állítsuk be a mai Magyarország lélekszám-gyarapodását.³

² Az 1930-as népszámlálás eredményéről megjelent tanulmányok és cikkek közül megemlíti Kovács A. nagyértékű tanulmányát: A népszámlálás előzetes eredményei (Magyar Statisztikai Szemle 1931. 2. sz. 95—112. o.)

A Magyar Statisztikai Szemlében Thirring Lajostól is két tanulmány jelent meg. L. továbbá Szerzőtől: Borsod vármegye népszaporodása 1920-tól 1930-ig (Miskolc, 1931. 71 l. négy táblázat.) — és Demológiai vizsgálatok az 1930-as népszámlálás stb. Miskolc, 1931. 14. l.

³ 1930-ban és 1931-ben néhány ország nem tartott népszámlálást és további pár államról ezidőszámtal még hiányoznak az adatok, úgyhogy a táblázat a viszonyszámok közlésében nem teljes. A népszámlálások időpontjai közt mutakozó és országokint nem egyaránt egyforma intervallumot a magyarországi időközre (3652 nap) átszámítottuk s így az összehasonlítás szabatos. Források: Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1931; Aperçu de la démographie des divers pays du Monde, 1925. I. Annuaire Statistique de la Société des Nations, 1930/31; Notiziario demografico, valamint a Magyar Statisztikai Szemle 1931 évi számai.

A szaporodás csökkenő sorrendje szerint felsorolt államok adatai a következők:

Állam	A két utolsó népszámlálás között észlelt szaporodás %-a	Szaporodás %-a a magyarországi időszakra átszámítva	Magyarország szaporodása = 100
Lettország	19.04	19.70	227
Jáva (Holland India)	19.25	19.45	223
Északamerikai Egyesült Államok	16.14	15.75	181
Jugoszlávia	15.91	15.66	180
Hollandia	15.37	15.37	177
Japán	15.16	15.16	174
Chile	13.61	13.61	157
Románia	10.83	10.83	125
Portugália	10.41	10.41	120
Britt India	10.19	10.25	118
Dánia	8.65	8.86	102
Magyarország	8.69	8.69	100
Cseh-Szlovákia	8.18	8.35	96
Belgium	7.95	7.95	91
Franciaország	6.69	6.69	77
Olaszország	6.22	6.63	76
Norvégia	6.03	5.98	69
Anglia és Wales	5.44	5.52	64
Svájc	4.81	4.81	55
Svédország	4.02	4.02	46
Skócia	-0.82	-0.83	-10

A népszámlálást ezúttal nem tartó vagy eredményt még nem publikáló európai országok közül — az időközi népmozgalom és vándormozgalom egyenlegeit számontartó hivatalos becslés szerint — Szovjet-ország, Görögország, Bulgária és Lengyelország azok, amelyek Magyarország népszaporodását lényegesen felülmúlják, de elevenebb ütemben növekszik Litvánia népe is. Finnország és Németország gyarapodása legfeljebb, ha eléri hazánkét. Ellenben már határozottan kisebb Spanyolországé és még inkább Ausztriáé, míg Esztország, Észak-Írország és az Ír Szabad Állam népessége e számítások szerint már csekély mértékben ugyan, de apad.

Hazánk népszaporodása az *átmenet* egyfelől a kialvó energiájú Nyugat és másrészt az életerős, bár egyben az életet pazarló Kelet, valamint a tengerentúli társadalmak között, amely utóbbiak nemcsak belső népesedésük erőforrásaikból merítenek, hanem az odairányuló bevándorlásokból is. Ha szaporodásunk átmenetet képez is, kétségtelen, hogy sokkal közelebb áll gyarapodásunk a nyugati és északeurópai államokéhoz, mint a Balkánéhoz vagy a távolabbi Kelet szaporodásához.

A nemzetközi összevetés nemcsak a következményeiben jelentős térbeli eltolódások nagyságára reflektál, de arra is, hogy az államok tényleges népszaporodásának a sorrendje nem egyszer elszakad a születési többlet alapján várható rangsortól.⁴ Bizonyos gazdasági tényezők, a terület népesség eltartó kapacitása, a népsűrűség, a békekötés előnyeiben—hátrányaiban való különböző részeltetés stb. egyaránt magyarázatul szolgálnak erre.

A népszaporodás tekintetében a nagy háború előtti évtizedekhez képest az ellentétek *kiéleződtek*. Az egyensúly erősebb ingadozásban van, mint valaha. Mintha a háború lényegében rejlő antiszelekcionális mozzanat hatna továbbra is: azóta fokozottabban észlelhető a fejlettebb, műveltebb népek és fajok *lemaradása* és a kezdetlegesebb, nyersebb tömegek számbeli *felülkerekedése*.

Az „Untergang des Abendlandes“ kezdetben túlzónak és általánosítónak tartott *Spengler*-ét nemcsak a világjelenségek legújabb alakulása idézi fel, de igazolni látszanak azok az eltolódások, amelyek az *igazi Európa* és a távoli vagy közeli *Kelet* népszáma között rövid de-cennium alatt végbementek. A tömegek félelmetes arányait is szemléltető abszolút számok az eltolódások politikai és gazdasági jelentőségét még jobban érzékeltetik, mint a viszonyszámok: Britt India népessége egyetlen évtized alatt több mint 32.000.000 lélekkel gyarapodott. Tehát körülbelül annyival, mint amekkora a századforduló idején Olaszország egész népessége volt. Az 57 milliós Japán pedig tíz év alatt kereken 8½millió lélekkel gyarapodott. Ugyanezen idő alatt Franciaország, Anglia és Wales, Olaszország, Belgium, Skótország, Svédország, Dánia, Norvégia és Svájc egyesített népessége (144 millió!) nem egészen 8 millióval.

A szűkebb értelemben vett Európa népessége (vagyis a fentemlített országokon kívül ide értve Magyarországot, Németországot, Ausztriát, Cseh-Szlovákia, Hollandia, Finnországot, Északírországot, az ír Szabad Állam, Portugália és Spanyolország észlelt, illetve kiszámított népességét) 1920-tól 1930-ig 274 millió lélekről 292,5 millióra növekedett, ellenben a fenti ázsiai blokk népszáma 375,6 millióról 415,9 millióra szökött fel. 100-nak véve az igazi Európa népét: *Japán és India egyesített* népszáma 1920-ban 137-tel volt egyenlő, s ma már 142-t tesz ki.

Még kedvezőtlenebb az eltolódás a születési többlet alapján való becslés és a népszámlálás által észlelt eredmények kombinált összesítése szerint a szűkebb értelemben vett fenti Európa és a szláv-balkáni blokk között (Szovjetország, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia,

⁴ Szembeszökő, hogy a születési többlet révén évente 1—2 ezrelékkal gyarapodó Franciaország megelőzi tényleges szaporodásban a 10—11 ezrelékes belső szaporadást produkáló Olaszországot.

Bulgária és Görögország): utóbbi államok népszáma tíz év alatt óvatos számításunk szerint 202,9 millióról 234,4 millióra növekedett. Indexszámuk pedig (Európa = 100) 74-ről 80-ra szállott fel.

Ha Magyarországot ezek a nagy összefoglalások inkább csak a *méretek* szemléltetése és a nagy *tendenciák* felvázolása okából érdeklik is, annál inkább számot tarthat figyelmünkre a *közvetlen környezet*. Ausztriára és az ú. n. utódállamokra gondolunk.

Jóllehet az Ausztriára vonatkozó 1930-as népszám becslésen alapszik s bár a romániai szaporodás mértékét az 1920-as összeírás pongyolasága következtében a valóságban magasabbra kell tartanunk: az alább következő táblázat mégis tájékoztatást nyújt Magyarország és a környezet szaporodási viszonyairól.

Ország	Lélekszám		Szaporodás %-a 3652 napra számítva	Az öt állam egyesített népességét 1000-nek véve, volt az oldalt jelzett államé	
	ezer	1920 1930		1920	1930
Magyarország	7,989	8,684	8,69	141,8	139,8
Ausztria	6,428	6,722	4,19	114,5	108,3
Csehszlov.	13,613	14,726	8,35	241,2	237,2
Románia	16,262	18,024	10,83	288,6	290,3
Jugoszlávia	12,017	13,930	15,66	213,9	224,4
Összesen:	56,309	62,086	10,18	1000,0 ⁵	1000,0

A népszaporodás tehát nálunk jó kétszerese a maradék Ausztriának s álljuk a versenyt ezidőszerint biztosan Cseh-Szlovákiával szemben is. De a keleti, főleg pedig a déli Balkán állam népe már sokkal gyorsabb ütemben növekszik. Különösen Jugoszlávia térnyerése felötlő.

Numerikus súlyunk tehát — hacsak egy árnyalattal is — *csökkent* ebben a konglomerátumban, amely területre és lélekszámra körülbelül fedi a volt kettős monarchiát. Magyarország mai területének a népessége a multban állandóan jobban gyarapodott a volt monarchia népszámánál és részesedésünk javulása (1880-ban a Bosznia Heczegovinával egybevetett monarchia 1000 lakosából még csak 136,4, 1910-ben azonban már 155,4 élt a megcsonkított Magyarország területén) olyan kifejezett volt, hogy ebből — még a nem teljesen homogén viszonyítási alap figyelembe véte-

⁵ A százalékszámításnál figyelemmel voltunk a népszámlálások eltérő időpontjaira s ezért a magyarországi időköz alatt produkált népszaporodást vontuk le az 1930-as népszámlálási eredményből, amihez képest ezután a következő számok iktatandók be 1920 végére: Ausztria 6,453,000, Cseh-Szlovákia 13,589,000, Jugoszlávia 12,057,000, összesen 56,350,000.

lével is — szaporodásunknak a környezethez mért *gyengülő tendenciájára* kell következtetnünk.

A most elért szaporodásunknak (8.69 %) a régi békés évtizedek színvonalától való elmaradását jelzi az, hogy 100-nak véve az 1920—1930 közötti gyarapodás kulcsát, volt a szaporodás 1880—1890 közt 147, 1890—1900 közt 152 és 1900—1910 közt 128.

Első pillantásra a háborút megelőző utolsó évtizeddel szemben való elmaradást a két időszaknak 12,2%-ról 9,6%-ra hanyatló természetes szaporodásra kellene visszavezetnünk. Tény, hogy ez volt a döntő. Valójában azonban kontinentális kivándorlási mozgalmunknak megelevenedése és az ország perifériájára ható, gazdasági jellegű vonzóerő meggyengülése is részes népszaporodásunk ellankadásában.

Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk, hogy 1920—1930 közt volt egy kényszerű bevándorlásunk is: a megszállott területekről kiutasított vagy egyéb létalapjukban megingatott, jobbára a tisztviselő társadalomhoz tartozó *menekültekből* állott ez a bevándorlás, akik egyébként ott maradtak volna s így még szaporították is Csonkamagyarország lélekszámát.⁶

Ezt a kivételes okok által 1920 óta idesorolt tömeget legalább 50,000-re kell becsülnünk. Tehát ha a háború előtti évtizedben felállított gazdasági jellegű vonzóerőnk megmaradt volna, vándorlási veszteségünknek 1920—1930 között legalább 50,000-rel kisebbnek kellett volna lennie, mint 1900—1910 között. Valójában a különbség mindössze 6,000 fő a mostani évtized javára. De az integer ország központi területének a perifériákkal szemben kiválgló vonzóereje még nagyobb mértékben csökkent, mert hiszen az 1924-es amerikai bevándorlási törvény következtében *tengerentúli kivándorlásunk* a régi békés évek színvonalának $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ -ére zsugorodott össze.⁷

Tehát ezen a réven legalább további 120,000 fővel kisebb vándorlási veszteségre, illetve — a fentieket figyelembe véve — immár 110,000-nél nagyobb *aktív* népcserére lett volna kilátásunk 1920—1930 közt, ha

a) nem keletkezett volna *új kivándorlási irányunk* a kontinens felé (Franciaország, Belgium, Északolaszország stb.) és ha

b) nem gyengült volna meg a megcsonkított országnak (itt is főleg Budapestnek és környékének) a megszállott területekre gyakorolt

⁶ Igaz, hogy ezek zöme 1919—1920-ban költözött be a csonkaországba, de az Országos Menekültügyi Hivatalnak a valóságtól bizonynyal számottevően elmaradó adatgyűjtése szerint még 1921-ben is 25,624 volt a menekültek száma s a következő 3 évben egyedül Erdélyből 22,880 menekült érkezett.

⁷ V. ö. *Laky Dezső*: 15 év kivándorlásunk történetéből. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Közlemények 67. sz. kötetéből. A nagyobb részben vagy teljesen megmaradt törvényhatóságokból 1899—1913 közt évente átlag 18,400 kivándorló ment Amerikába, ma alig 4—5,000.

és a termelő gazdasági ágakban elhelyezkedést kereső, produktív elemeire gyakorolt *vonzó ereje*.

Valószínű, hogy mindkét tényező szerepet játszott a tényleges szaporodásnak várakozás ellenére való kedvezőtlen alakulásában. Hogy mekkorát, azt szintén csak a hazai és külföldi népszámlálások születési hely szerint tagozott adatainak a közzétételekor tudjuk meg.

Számításba kell venni azt is, hogy még 1921. elejétől kezdve is nagy számban jöttek vissza az oroszországi *hadifoglyok* s így a vándor-mozgalom számlájára írandó veszteség tulajdonképpen nagyobb a valóságban, mint ahogy a születések többletének és a tényleges szaporodás nagyságának nyers egybevetése alapján gondolnók.

A szaporodás értékelésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ebben az évtizedben zajlott le a *földbirtok-reform*, amely még korlátolt sikere mellett is a népesség helybentartására, a természetes szaporodás megkötésére ható kivételes tényező volt. Ha ilyen reform 1901—1910 közt valósul meg — a kivándorlás forrásainak a mostanihoz hasonló drasztikus elzárását és az ország szegélyeire ható vonzóerő változatlanóságát fel sem tételezve — nem 73 ezer főnyi hiány, de valószínűleg ugyanakkora felesleg következett volna be. (A visszavándorlás és a vonzóerőnek járulékos fokozódása révén.) Nagynak kellett lennie e szenvedésteljes évtized bénító és taszító erejének, hogy e kivételes népkonzerváló erő a már említettekkel együtt nem tudta hiánytalanul megtartani az amúgy is megkisebbedett természetes szaporulatot.

Az elért szaporodás mérlegelésekor azt is meg kell gondolni, hogy az eltelt évtizedben az általános középeurópai *védővamos gazdaságpolitikai irányzatba beleilleszkedő Magyarország gyáripára* hatalmas fejlődésen ment át. Hiszen csak az 1921—1925 évek átlagától 1929-ig az erőgépek lőereje 643,000-ről 910,000-re, tehát több mint 40%-kal, a gyáriparban alkalmazott egyének száma 214,000-ről 274,000-re, tehát majdnem 30%-kal növekedett. Az önálló gazdaságpolitika követésének a lehetősége tehát az ipar népességeltartó kapacitását jelentősen fokozta s ez — ha egyik-másik iparág prosperálásának az alapjairól különbözők is a vélemények — szintén kivételesen ható, kedvező tényező volt a népszaporodás szempontjából. De felötlik a kérdés: mi lett volna és mi lenne — kellő egyéb egyensúly híján — ha ezen a normális időkhöz képest bizvást kivételesnek tekinthető faktor nem egyengette volna a népesség szaporodását, helyesebben a születési többlet megőrzését?!

Persze már a *természetes szaporodásra* az országnak folyamatban levő s majd a foglalkozási statisztika által megvilágítandó iparosodása nem hatott kedvezően; ez alig kétséges.

De még bizonyosabb, hogy az ország *megcsonkításával járó gazdasági nehézségek* s azoknak mérlegelése is bénítólag hatott a ter-

mészetes szaporodásra. Részben azért, mert népesedésünk mindjobban felölti a konsziderációs Nyugat vonásait, részint, mert a megcsonkítással meggyengült a jobbára nemzéképes korú munkabíróaknak a perifériákról a központ felé való áramlása s helyettük javarészt a már többnyire élemedettebb korú és foglalkozásuknál fogva is sterilisebb menekültek vándoroltak be.

Tömegpsychologiai okokat sem lehet elhanyagolni. A „győztes” vagy a győzelem előnyeit, legalább is az elhelyezkedési lehetőségek megnövekedése révén élvező államokban — amint az előrelátható volt⁸ — a születési hányados általában lassabban csökkent. (Cseh-Szlovákia és Románia szemben pl.: Magyarországgal és Ausztriával vagy akár Bulgáriával is.) De legjobb példa arra, hogy a békekötésből származó terhek területéről a gazdaságilag kisebb nyomás, sőt mondhatnók messeterséges virágzás színhelyére való kerülés mit jelent a népesedési mozgalomra: Elsass-Lotharingia esete. Ez a terület Németország tagállamaihoz mérten igen alacsony születési arányt mutatott a régi békés években. Az átcsatolás után — kivált amióta a két jogterület eltérő gazdasági, konjunkturális stb. viszonyai közt mindegyre érezhetőbbé vált az eltérés — Elsass-Lotharingia születési színvonala teljesen elszakadt a német anyaország meredek lejtőre jutott natalitás soraitól.⁹

II. A népszaporodásnak *terület szerint* való alakulását vizsgáljuk a következőkben. A súlypontot erre kellett helyeznünk, minthogy idáig a közelmúltban lezajlott népszámlálás főeredményei csak területi részletezésben kerültek nyilvánosságra.

A) Elsősorban a város és a vidék szerepére vetünk pillantást; tisztázandó a kérdést, vajon a XIX. század második felében oly varázslatos gyorsasággal növekvő, de a szaporodásban már a nagy háború előtt is némileg meggyöngült városi népesség vonzóereje mily mértékben maradt meg és hogy a vidék lakossága mennyivel jobban vagy hiányosabban konzerválta feleslegeit ebben az évtizedben, mint azelőtt. A népességnek város és vidék szerint 1920-tól 1930-ig mutatkozó gyarapodásával mások is foglalkoztak, ámde bizonyára sikerül néhány oly újabb szempontra is rámutatni, amely indokoltá teszi azt, hogy a város és vidék problémáját — már csak bizonyos személyes kötelezettség jogcímén is¹⁰ — vizsgálat tárgyává tegyük.

⁸ Lásd: Szerző: Népesedéspolitikai és többtermelés. Sárospatak, 1922. 11. és 12. l.

⁹ 1904–13 közt Elsass-Lotharingia születési hányadosa (26.6‰) erősen elmaradt Poroszország (31.6), Bajorország (32.4) vagy Württemberg (30.9) natalitása mögött. Ez volt a helyzet még a háború alatt is. Ámde pl. 1925-re a sorrend teljesen felborult. Elsass-Lotharingia utolsóból első lett 22.8 ezrelékkal; Poroszországban csak 20.9, Bajorországban 22.7 és Württembergben 19.6 volt a születési arány. 1929-ben még kiélezettebb lett a helyzet Elsass-Lotharingia javára, amely a német birodalom keretei közt egykor a legsterilisebb volt.

¹⁰ Magyarország városi és vidéki népessége. I. köt. első rész. Pécs, 1925. 16–49. l.

Úgy *Keleti*¹¹, mint *Kenéz*¹² reámutattak a „város-fogalom” elasztikus jellegére és különösen a magyar városi lakosságban a régi ország keretei között is nagy hányadot kitevő, különféle okok alapján nagyra növekedett falusi jellegű városok zavaró szerepére.

Fentebb idézett tanulmányomban a városi és vidéki népességnek a sokszor merőben formális jellegű közigazgatási elhatárolását, mint nem kielégítő alapot elvetve: a foglalkozás, népszám, vonzóerő és építésmód tekintetbe vételével jutottam el a „*városi hányados*” fogalmához, amelynek bizonyos minimális mértékén alul városról nem lehet szó. E városi hányados megkonstruálásának részleges hiánya miatt szükségesnek tartottuk a városiasság legfontosabb kelléke: a *foglalkozás* alapján kategorizálni a közigazgatási értelemben vett városokat és a nagyobb községeket.

E megrostálásra és a közigazgatási jogi elhatárolástól való elszakadásra a mai Magyarországon kétszeres szükség van, mert különböző okok alapján seregével találkozunk oly nagyranőtt, városi szervezetet nyert községekkel, amelyek a városiasságnak csaknem valamennyi posztulátumát nélkülözik és másrészt oly falunak megmaradt helységekkel, amelyek lényegileg városok. E helyes elhatárolás nélkül a városnak meg a falunak bármily térbeli vagy időbeli tömegjelenségét megállapítani — oknyomozó ítélet felállítására alkalmas módon — problematikus vállalkozás.

Álláspontunk az, hogy ahol a városi hányados nem éri el az 1-et vagy — ami ezzel majdnem mindig egyet jelent — ahol az őstermelő népesség meghaladja az abszolút többséget, ott már nem lehet városról szó. Legfeljebb csak sok fenntartással.

Ezért azután — bár a szokásos közigazgatási elhatárolás szerint is feltüntetjük a lélekszámadatokat — a továbbiakban az 50%-nál több őstermelőt feltüntető helységeket nem fogjuk városnak tekinteni. Ellenben a városok sorába emeljük az iparforgalmi és értelmiségi foglalkozások túlsúlyát mutató nagyobb községeket is.

Hogy kivált Budapest figyelmen kívül hagyásával város-érték szempontjából milyen rossz a helyzet a megszabdalt Magyarországon, arra jellemző az, hogy thj. és megyei városaink, valamint 10,000-nél népesebb községeink népességének csak 21,1%-a s még Budapestet is beleszámítva csupán 49,9%-a él *ipari* jellegű tömörülésekben. Ellenben 47,4%-a — s még Budapest beszámításával is 30,1%-a — *őstermelő* jellegű települések lakója.

A thj. és megyei városok lakossága 1930-ban összesen 2.879,395-öt

¹¹ *Keleti*: Hazánk és népe. Budapest, 1871. 407. és köv. l.

¹² *Kenéz*: A városok fejlődése és jelentősége. Budapest, 1905. 7. és köv. l.

tett ki szemben a járások 5.804,345 főnyi népével. E szerint 33,2% a városi és 66,8% a vidéki elem súlya.

A mondottakra tekintettel leszámítottuk az agrár jellegű városokat, de hozzáadtuk a 10,000-nél népesebb, nem őstermelő jellegű községeket és azokat a 2,000—10,000 lakosságú helységeket, amelyekben az iparral, kereskedelemmel, közlekedéssel foglalkozók és a közszolgálatiak, valamint a házicselések együttesen a népesség 50%-át meghaladják az 1920-as felvétel szerint. Elővárosok, járási székhelyek és fejlődő kisebb gócpontok tartoznak ide (54 helység). De bizonyos jóakarattal ide lehet sorolni azokat a városiasság irányába erős átalakulást mutató, hasonló népszámú községeket is, amelyekben a jelzett foglalkozásúakhoz tartozók aránya 40—50%-ot tesz ki (27 ilyen község).

A számítások megejtése után arra az eredményre jutunk, hogy a városias színezetű települések népessége szigorúbb mértékkel mérve (az utóbbi 27 község nélkül) 2.890,267-et tesz ki (az összes népesség 33,39%-a). Elnézőbb számítással 3.009,482 a városi lakosság száma. 100 lakos közül tehát 34,66 tekinthető városi lakosnak.^{13 14}

A különbség — a közigazgatási jelleg szerinti csoportosítással nyert adatokhoz mérten — csekély, de város-érték szempontjából más-más elemek állanak a látszólag hasonló tömegek mögött.

Most lássuk, hogy 1920 óta miképpen gyarapodott a városi és falusi népesség? Ha csak a közigazgatási jelleg szerint csoportosítva végezzük el a számítást, a felelet a következőképpen szól:

Megnevezés	Lélekszám		szaporodás	%-ban	100 lakos közül az oldalt jelzett csoportban él	
	1920	1930			1920	1930
Thj. város	1,541,418	1,675,722	134,304	8.71	19.3	19.3
Megyei város	1,094,578	1,203,673	109,095	9.97	13.7	13.9
Városok						
összesen	2,635,996	2,879,395	243,399	9.23	33.0	33.2
Közig. járások						
(vidék)	5,353,073	5,804,345	451,272	8.43	67.0	66.8

E szerint a város és vidék népszaporodásának az üteme között alig volna különbség. Ritka kiegyensúlyozottság mutatkozik, amennyiben 100-nak véve a járások (vidék) szaporodását, a városoké sem tenne ki többet 109-nél.

¹³ A községeknek 1930-as lélekszámát és az 1920—1930 közti természetes szaporodását feltüntető adatokat a M. Kir. Központi Stat. Hivatal Elnöke volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

¹⁴ Tökéletes elhatárolást város és vidék közt nehéz csinálni, s így a nagyalföldi agrár-városokkal szemben, amelyeknek központjain lüktet bizonyos városi élet, némi igazságtalanságot követtünk el, — azonban a demologiai kutatás érdekében.

Különítsük el azonban az ipari és vegyes jellegű városokat, valamint a 10,000-nél népesebb községeket, úgyszintén a fentemlített kisebb vidéki gócpontokat és vizsgáljuk meg a népszám változását 1920 óta. Egyszeriben megváltozik a kép!

		Lélekszám e z r e k b e n		Szaporodás	%-ban	Élt 100 lakos közül az • oldalt jelzett csoportban	
		1920	1930			1920	1930
Ipar- forgalmi jellegű	thj. v.	1,118.8	1,214.8	96.0	8.58	14.00	13.90
	megyei v.	443.0	526.9	83.9	18.94	5.54	6.07
	10,000-en						
	felüli közs.	74.5	116.4	41.9	56.27	0.93	1.34
összesen:		1,636.3	1,858.1	221.8	13.65	20.47	21.40
Vegyes jellegű	thj. v.	288.6	321.2	32.6	11.31	3.61	3.70
	megyei v.	274.5	295.4	20.9	7.61	3.44	3.41
	10,000-en						
	felüli közs.	113.4	127.2	13.8	12.14	1.42	1.46
összesen:		676.5	743.8	67.3	9.95	8.47	8.57
I. osztályú városias színezetű községek		247.4	288.3	40.9	16.53	3.10	3.34
II. osztályú városias színezetű községek		104.1	119.2	15.1	14.56	1.30	1.37
Városias jellegű helységek összesen:		2,664.3	3,009.4	345.2	12.96	33.34	34.66
Falusias jellegű helységek összesen:		5,324.8	5,674.3	349.5	6.56	66.66	65.34
Mai Magyarország		7,989.1	8,683.7	694.7	8.69	100.00	100.00

Nagyon lényeges tehát a különbség a városi és vidéki népesség szaporodása között, — ha megtisztítjuk a városikat a városiasság követelményei szempontjából kifogásolható egységektől s viszont a falusi népességből kiválasztjuk azokat a helységeket, amelyek csak formailag falvak, valójában többé-kevésbé kisvárosok. A különbség érzékeltetésére alkalmazzunk ismét indexszámokat: 100-nak véve a falusi jellegű helységek szaporodását, a városi tömörülések gyarapodását 198-as index jelzi. Tehát nem 90%-kal, hanem 98%-kal *nagyobb a város szaporodása, mint a vidéké.*

Nem állott meg a városiasodás folyamata. Csupán meglassúbodott. Ha az urbanizálódás folyamatát a multtal összevetjük, nem szabad kivételes korszakot alapul venni. Ilyen kivételes korszaknak számít — mint erre nagyértékű monográfiájában *Laky* reámutat¹⁵ — a mult század végének az utolsó évtizede, amikor a mezőgazdasági válság, a zónatarifa

¹⁵ *Laky*: Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900—1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira. 2 kötet. Budapest, 1927 és 1929. I. kötet: Statisztikai Közlemények (szerk. dr. *Illyefalvi* I. Lajos) 55. kötet, 2. szám, 192. l. — II. kötet. u. o. 57. kötet. 1. szám, 487. l.

gyümölcsseit frissiben élvező fővárosnak egyéb kivételes okok seregétől is támogatott hihetetlen fellendülése, az egész városi népesség gyarapodását szinte csodálatos színvonalra emelte.

Erre való tekintettel jobbnak láttuk a város és vidék jelenlegi szaporodási viszonyait az 1901—1910 közötti időszakkal összehasonlítani, már csak azért is, mert a természetes népmozgalom 10 éves egyenlegeit a M. Stat. Közlemények 46. kötete alapján némi nehézségek árán ugyan¹⁶, de egybevetethetjük.

A „városinak” tekintett helységek népessége 1900—1910 között 21.56%-kal növekedett (2,009,189-ről 2,442,437-re), ami nyilván jelentősen nagyobb szaporodás az utolsó évtizedben észlelt 12.96%-nál. A falusias jellegű lakosság ugyanazon évtizedben 6.72%-kal gyarapodott s így a város szaporodásbeli fölényét a vidékhez mérten a háború előtti évtizedben 321:100-as index jelezte a mostani 198:100-zal szemben.

A városiasodás azonban még ezen — egyébként közelebbi felülvizsgálat igénylő — hanyatlás dacára is erőteljes volt. Egészen más ütemű, mintha a városi és vidéki népesség formális (közigazgatásjogi) elhatárolásából indulnánk ki. Hogy az eredményeket mennyire színezi a kiválasztás módja, azt a legjobban a következő táblázat teszi nyilvánvalóvá:

	thj. és megyei	Élt 100 lakos közül demológiai értelemben vett	
		v á r o s b a n	v á r o s k i r e
		változás	változás
1900	30.58	29.30	
		+1.70	+2.77
1910	32.28	32.07	
		+0.72	+1.28
1920	33.00	33.35	
		+0.16	+1.31
1930	33.16	34.66	

¹⁶ Rákosliget és Rákoshegy 1920—1930 közt is az anyaközséggel, Rákoskeresztúrral együtt szerepel a 40—50% közt levő városias foglalkozású elemet feltüntető nagyközségek csoportjában; Cinkotát az egyöntetű összehasonlítás érdekében Sashalommal egyesítve a 10,000-nél népesebb iparosjellegű nagyközségek csoportjába soroztuk. Pestújhely adatait Rákospalota megyei városával egyesítve mutatjuk ki 1920—1930 közt is. Soroksárpéteri község adatait 1901—1910 közt nem tudtuk különválasztani az anyaközségtől, épűgy Komáromújváros megyei városát sem; Lengyeltóti népmozgalmára vonatkozó adatok 1901—1910 közt Fonyód és Hács községekkel együtt vannak feltüntetve, míg 1920—1930 közt csak Lengyeltóti adatai szerepelnek s így a II. osztályú, városias színezetű (2,000—10,000 lakosú) községek adataiba beférkőzik egy parányi, a következtetések érvényét persze semmiben sem érintő hibaforrás. Keszthely népmozgalmi adatait 1901—1910 között is az utóbb egyesített Keszthely adataival együtt számítottuk.

Távolról sem gyengült meg a városiasodás üteme oly mértékben, mint ahogy a formális értékű számok jelzik.

Egyébiránt a városi népesség növekedtével egyre csökken a *lehetőség* arra, hogy a kisebb lélekszám mellett előforduló nagyon kedvező szaporodási arányok megismétlődjenek, mivel a tömeg nagyobbodásával karöltve egyre erősebben befolyásolja a városi lakosság szaporodásának a kulcsát a vonzóerő szempontjából szóba jövő *egész terület születési többletének a színvonala* s így a városi népesség *lassúbbodó tendenciájú* növekvése szükségszerű, — hogy ne mondjuk — *formális okoknak is velejárója*.

Ha a mai Magyarország határain belül a városias színezetű lakosság ugyanúgy szaporodott volna 1920—1930 között, mint 1900—1910 között, akkor a városok lélekszámának 574,423 lélekkel kellett volna növekednie, az ország tényleges gyarapodásának majdnem 83%-ával. Ez egyben azt is jelentette volna, hogy — a 105,000 főnyi, városi természetes szaporodáson felül — 468,900 lélekkel kellett volna a vidékről való bevándorlás révén gyarapodnia, — az 1920-as vidéki népességnek 8.8%-ával. Holott 1900—1910 között a városoknak — ugyancsak 21.56%-os szaporodás mellett — a természetes szaporodásukon felül maradó vándorlási nyereségük csak 233,085 fő volt, az 1900-as vidéki népességnek 4.8%-a. A városba tódulásnak, illetve a vonzóerőnek ilyenformán csaknem *kétszer olyan erősnek* kellett volna lennie a végből, hogy a városok *ugyanolyan nagy* szaporodást tudjanak felmutatni, mint 1900—1910 között.

Számításunk szerint városias településeink népszáma 1920—1930-ig a *most* produkált természetes szaporodásunk mellett és a vidék bevándoroltjainak hozzájárulását az 1901—1910 között észlelt mértékben feltételezve (vagyis az 1920-as falusi jellegű népesség 4.81%-át számítva) 361,613 lélekkel, azaz 13.57%-kal gyarapodott volna. E helyett a szaporodás 345,180. Mindössze kb. 16,500 lélek így az a hiány, amely a *vonzóerő csökkenése* következtében állott be.

Sokkal nagyobb az a deficit, amely városias jellegű helységeinkben a *születési többlet hanyatlása* következtében állott elő. A szaporodásnak 21.56%-ról 12.96%-ra való hanyatlásában az oroszlánrész a természetes szaporodás katasztrófális visszaesését illeti meg. Ha t. i. a városias elem természetes szaporodása 1920—1930 között is lépést tartott volna a régebbi időszakéval (9.96%) és a vidékről a városokba való áramlás méretei ugyancsak azonosak maradtak volna, a 12.96%-os gyarapodás helyett 19.57%-os népszaporulat állhatott volna elő. Ez lett volna *egyenértékű* az 1901—1910 közt produkált 21.56%-os növekedéssel. E számítás szerint tehát a városi népesség szaporodásának 21.56%-ról 12.96%-ra való hanyatlását kb. *negyedréssz erejéig formális tényező* idézte elő, túl-

nyomórészt azonban a *természetes szaporodás* hanyatlása okozta azt és csak *töredék* erejéig lehet felelőssé tenni a *vonzóerő hanyatlását*.¹⁷

Hogy kívánatos-e a városiasodás, arról elágazók lehetnek a vélemények. Viszonyaink közt azonban — ha a föld csökkenő hozadékképességének a folyamatát ellensúlyozni nem tudjuk és mezőgazdaságunk népességeltartó kapacitását a termelési ágaknak és a földbirtokmegosztás mai állapotának módosításával nem emeljük — a természetes népmozgalom aktívumának egyetlen ésszerű levezető csatornája az a koncentráció, amely a városoknak még mindig sajátossága.

Kérdés most már, miből állott elő a városias népesség szaporodása? Mennyit tartott meg a falu születési többletéből és milyen különbségek észlelhetők a városias települések gyarapodása között a szerint, hogy a városiasodás kellékeinek mennyire felelnek meg?

A következő táblázat felel e kérdésekre:

Jelleg	Tényleges szaporodás		Természetes szaporodás %-a		Vándorlási különbözet %-ban	
	1900—10	1920—30	1900—10	1920—30	1900—10	1920—30
I. Iparforgalmi jellegű						
Thj. városok	19,03	8,58	8,42	0,57	+10,61	+ 8,01
Megyei „	36,38	18,94	11,75	4,32	+24,63	+14,62
10,000 léleknél népesebb községek	94,80	54,35	25,08	11,54	+69,72	+42,81
Összesen	25,06	13,63	9,59	2,12	+15,47	+11,51
II. Foglalkozásilag vegyes jellegű						
Thj. városok	16,43	11,31	9,82	5,39	+ 6,61	+ 5,92
Megyei „	10,97	7,61	6,93	5,16	+ 4,04	+ 2,45
10,000 léleknél népesebb községek	24,82	12,14	14,24	8,40	+10,58	+ 3,74
Összesen	15,33	9,95	9,24	5,80	+ 6,09	+ 4,15
III. a) Városiasabb jellegű községek 2,000—10,000 lakossal	22,18	15,17	13,10	8,82	+ 9,08	+ 6,35
b) Kevésbé városias községek 2,000—10,000 lakóval	12,80	16,69	13,05	9,67	— 0,25	+ 7,02
Összesen	18,92	15,65	13,08	9,09	+ 5,87	+ 6,56
I.—III. Városias jellegű helységek összesen	21,56	12,96	9,96	3,96	+11,60	+ 9,00
Falusias jellegű helységek összesen	6,72	6,56	13,17	12,44	— 6,45	— 5,88
Mai Magyarország	11,07	8,69	12,23	9,62	— 1,16	— 0,93

¹⁷ A számítás csak azért merev, mert kénytelen figyelmen kívül hagyni az országból folyó és az országba irányuló vándormozgalom időközi módosulását, nemkülönben azért is, mert azt az imponderabilitást sem tudja kiszámítani, amit a természetes szaporulatnak országos (árnyalati) gyengülése jelent a városba hajtó erő módosulása szempontjából.

A szaporodás rátája a kevésbé városias kis helységek kivételével mindenütt hanyatlott. Legerősebb a visszaesés az iparosjellegű thj. városokban. Egyébként a vándorlások többlete kevésbé hanyatlott, mint inaga a tényleges szaporodás s így a hanyatlásért — ha nem is egyenlő mértékben — de minden kategóriában a természetes szaporodás nagyarányú visszaesése okolható elsősorban.

A születések többletének a visszaesése a városokban egészen feltűnő. *Minél fejlettebb, iparforgalmibb egységről van szó: annál nagyobb a hanyatlás.*

100-nak véve a természetes szaporodás 1900—1910 közti színvonalát, volt az 1920—1930 közt elért természetes szaporodás:

1. a falusi jellegű helységekben	94
2. a kevésbé városias színezetű 2—10,000 lakosú községekben	74
3. a városiasabb jellegű 2—10,000 lakosú községekben	67
4. a foglalkozásilag vegyes 10,000 lelken felüli községekben	59
5. a foglalkozásilag vegyes megyei városokban	74
6. a foglalkozásilag vegyes thj. városokban	63
7. az iparforgalmi jellegű 10,000 lelken felüli községekben	46
8. az iparforgalmi jellegű megyei városokban	37
9. az iparforgalmi jellegű thj. városokban	7

Ha még beiktatjuk ide a falusias települések sorából némi indokkal kiemelhető thj. és megyei városokat, amelyeknek megfelelő arányszáma 82, csaknem hiánytalan a parallelizmus a városiasság fokozódása és a belső szaporodás gyengülése között.

Régi folyamatnak az utolsó 10 évben kiélesedett változata! A városokban a születési arány — a háborús intervallumot nem tekintve — néhány évtized óta már erősebben csökken, mint a falun. Az osztályhelyzetileg függő, védelemre jobban reáutalt rétegek pedig kivált a bizonytalanabb, a drágaság fokozódását és a reálmunkabér csökkenését mutató korszakokban — mint ahogy magyarországi megfigyelések alapján másutt reámutattam¹⁸ — általában csekélyebb feleslegeket produkálnak, mint a normálisabb időkben. A most eltelt tíz évben a városok népesezésére ható tényezők igen kedvezőtlenek voltak, hogy ilyen gyászos eredmények állottak elő. A városoknak a természetes szaporodásban való elmaradása ugyan nem hazánkra szorító jelenség, de nem szükségképeni tünet. Számos külföldi adat bizonyítja azt, nem is beszélve Magyarországról, ahol pl. a kilencvenes években — igaz, hogy nagy bevándorlástól támogatva —, a budapesti születési többlet túlszárnyalta az

¹⁸ L. Szerző: Népesedéspolitika és többtermelés. Sárospatak, 1922. 32—33. l.

országos arányszámot. De a megállapodottabb s viszonylag nagy rajokkal fel nem frissülő angol, németalföldi és olasz városok természetes szaporodása távrolról sem üt el oly nagymértékben az országos arányszámoktól, mint nálunk.¹⁹

Ha nem sikerül a városi és főleg nagyvárosi belső szaporodás elé meredő gátakat az okok egész nagy seregének a módosításával gyengíteniünk: a magyar népesedés elé szomorú jövő tárul. A városias színezetű lakosság — aktív népcseréje révén — ugyanis állandóan tért nyert s így az összes népességnek egyre növekedő hányada kerül bele a stagnálás határát érintő alacsony szaporodás színvonalának szférájába.

A természetes szaporodásnak ez a meggyengülése a városias színezetű helyeken a *legaggasztóbb tünet*, amelyet tudunk ugyan már előbb, de jelentőségét voltaképpen az új népszámlálás láttatta meg.

Adataink további érdekes tanulsága, hogy míg régebben a legfejlettebb várostípusokban, vagyis az iparforgalmi városokban és a 10,000-nél népesebb hasonló jellegű községekben volt a legnagyobb a gyarapodás, újabban — hacsak a főbb csoportokat vesszük — a 2000—10,000 lelket számláló s az ipar és őstermelés határmesgyéjén álló községekben legkedvezőbb az. Ezek között sok járási székhely, Budapest-környéki előváros és kisebb vasúti csomópont akad.

Az egyes alcsoportok közül egyébként úgy tényleges szaporodásra, mint vándorlási nyereségre nézve messze kiválnak a 10,000-nél népesebb iparforgalmi jellegű nagyközségek. Az idetartozó helységek többsége Budapest elővárosaiból kerül ki.

A *vidéki* népességet illetőleg két öröndetes tényt kell leszögeznünk:

1. A természetes szaporodás aránya a falun alig csökkent.

2. A majdnem egy színvonalon megmaradt születési többletet valamivel jobban megőrizte most a falu, mint a század elején. 1901—1910 között a 638,243 lelket kitevő születési többletből 325,699, vagyis 51.0% maradt meg, míg 1921—1930 közt a 662,659 lelket kitevő természetes szaporodásból a falu népe 349,491-et, vagyis 52.7%-ot konzervált.

Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy közben földreform zajlott le, amely a nincsteleneket figyelemreméltó hányad erejéig ház-

¹⁹ Pl. Anglia és Wales lakossága 1921—1931 közt a születések többlete révén 5.9 %-kal gyarapodott volna és „Greater London“ belső szaporodása még hajszálnyiival nagyobb is, t. i. 6.0%. Azonban Németország nagyipari városaiban, különösen a Ruhr-menti fejlett viszonyok között levő munkásvárosokban is sokkal nagyobb a természetes szaporodás, mint pl. a Budapest szomszédságában levő, szintén kifejezett munkásjellegű helységeinkben, ahol helyenkint ijesztő a belső erőforrásokból származó szaporaság csökkenése.

helyhez és földhöz juttatta, ezzel a kis javulással túlságosan ugyan nem lehetünk megelégedve. S kérdés, mit hoz majd ez a következő évtized, ha a népességet megkötő föld további, evolúció-szerű parcellázódását, a meg-lévő, kirívó aránytalanságok elsímitását s így a föld népességeltartó ké-pességének az útját egyengetni nem sikerül.

A figyelemre méltóbb részletek kiemelése előtt a város és vidék újabb szaporodási arányait a *nemzetközi* összehasonlítás világa mellett is látnunk kell.²⁰ A városnak és a vidéknek államonként sokszor eltérő elhatárolása ugyan megnehezíti a szabatos összevetést.

Az eddigi adatok azt bizonyítják, hogy a városok és általában a városi területek ezúttal is *jobban* gyarapodtak, mint a vidék. Bár a város szaporodásbeli fölénye külföldön is hanyatlóban van.

1. *Svájc* lakossága 1920—1930 közt 4.8%-kal, az 50,000-nél népesebb hat városé 8.6%-kal gyarapodott. 2. *Anglia* népessége 1921—1931 közt 5.4%-kal, London (külső övezetével együtt) 9.7%-kal növekedett. 3. *Dániában* 1925—1930 közt az évi átlagos szaporodás a fővárosban 1.06%, a vidéki városokban 0.85%, a falusi kerületekben 0.45%. 4. *Skótország* lélekszáma 1921—1931 közt 0.8%-kal apadt, de a milliós Glasgové 3.5%-kal nőtt. 5. *Svédországban* a vidéki lakosság megapadt, a városi népesség jó közepes ütemben emelkedett. 6. *Jugoszlávia* 25,000-nél népesebb városai nem kevesebb, mint 39.0%-kal gyarapodtak, szemben a lakosság többi részének — egyébként szintén kedvező — és 14%-ot meghaladó gyarapodásával. 7. *Cseh-Szlovákiában* a 10,000-nél népesebb helységek lélekszáma 17.6%-kal, az annál kisebb községek 6.0%-kal gyarapodtak. 8. Az *Északamerikai Unióban* a városok népe 23.1%-kal, a vidéké 8.8%-kal gyarapodott.

A két „utód“-államban tehát határozottan gyorsabb, de — amennyire e hézagok adatok láttatják — világszerte is átlagban legalább olyan erős az urbanizálódás folyamata, mint nálunk.

B) Az új népszámlálás által észlelt szaporodás *területi alakulására* vonatkozólag a következőket emelhetjük ki:

1. Felőtli, hogy 1920—1930 közt a szaporodás nagyon *egyenlőtlenül* oszlott el. Az ország északkeleti szögében még a régi békebeli szín-

²⁰ Források: Vorläufige Ergebnisse der Eidgenössischen Volkszählung von 1. Dez. 1930. Bern, 1931; Census of England and Wales 1931. Preliminary Report; Folke-maengden 5. nov. 1930. Danmarks Stat. Neddelelser 4 R. 86; Prethodni rezultati popisa stanovlistava od 31 Marte 1931; Tamms: Die Bevölkerung der Erde. Gotha, 1931; Whelpton: Population trends in population increase and distribution 1920—1930 (U. S. A.); Notiziario demografico; Wirtschaft und Statistik és Magyar Statisztikai Szemle 1931 évi számai.

vonalat is túlszárnyalóan erős volt a növekvés, ellenben a nyugati széleken és a Dunántúl sok más vidékén, nemkülönben az Alföld délkeleti szögletében a stagnáláshoz közelálló csekély gyarapodást észleltünk. Budapest környékének már említett kiváló szaporodása elhomályosítja minden más területét.

A szaporodás *egyenlőtlensége régi tendencia* folytatódását, sőt *fokozódását* jelenti. Kezdetlegesebb társadalmak hajlanak a területileg egyenletesebb színvonalú szaporodásra, ellenben az igények és a mobilitás fokozódásával erősödik a törekvés: a megélhetési nehézségek nagyobb nyomása elől a kisebb nyomás színhelye felé vándorolni. Így a szaporodás egyenlőtlenségében semmi különösebb bajt nem látunk. Ez nem jelenti azt, hogy nem volna baj az, ha az egyenlőtlenség oka nem szükségképeni, vagyis ha az egyes területek népesség-eltartó kapacitása nincs kellőleg kihasználva, tehát a megélhetés gátjai egyes vidékeken szükségtelenül súlyosak.

A legújabb külföldi adatok (főleg Angliára és Dániára vonatkozók) nemcsak a szaporodás — helyenkint fogyás — nagy változatosságáról tanuskodnak, de egyben a nagyvárosok körüli elővárosok népességének megduzzadásáról is újabb bizonytságot tesznek.

Magának a fővárosnak közepes (8.2%-os), de kizárólag bevándorlásból eredő szaporodása mellett feltűnik a szomszédos községek 44.2 és a főváros vonzásának előnyeit élvező távolabbi övezet 22.3%-os hatalmas gyarapodása. Nem is annyira az ország szívébe, mint inkább az azt körülvevő artériákba folyik az áramlás! 173,227 lélekkel gyarapodott Budapest környéke, ami az ország tízéves szaporodásának kerekén 24.9%-át tette ki, holott e község-koszorú népe az 1920-as lakosságnak mindössze 6.2%-ára rúgott. Végeredményben Budapest és környéke bevándorlás útján 211,000 fővel gyarapodott. Ennyit szívott fel, de egyben ennyit is őrzött meg születési többletünkből.

Az ország különböző vidékein észlelt népszaporodást tünteti fel az alábbi táblázat:^{21 22}

²¹ A régebbi (1901—10) adatokkal leendő egyöntetű összehasonlítás érdekében meghagytuk a most már nem érvényes régi közigazgatási beosztást. A megszabdalt Beregvármegyének Szabolcs-hoz csatolt néhány községe 1901—10 közt Bereg, 1921—30 közt Szabolcs népmozgalmi adatait szaporítja s így e megyére nézve nem egészen pontos az összehasonlítás.

²² Nagyobb értékű volna az az előmunkálatokat igénylő vizsgálat, amely településileg és gazdaságföldrajzilag elkülönített tájak szerint vizsgálná a gyarapodás alakulását. Erre kísérletet tettem szűkebb körben „Borsodvármegye népszaporodása 1920-tól 1930-ig” c. kisebb tanulmányomban. Miskolc, 1931. 71. l.

Vármegye	Tényleges szaporodás százaléka		Természetes szaporodás százaléka		100-nak véve a természetes szaporodást volt a tényleges	
	1900—10	1920—30	1901—10 ²⁶	1921—30	1900—10	1920—30
Budapest Környék	52,4	35,1	18,0	7,6	291	462
Torontál ²³	5,4	17,5	10,8	7,6	50	230
Szabolcs-Ung	10,8	16,2	16,7	20,4	64	79
Szatmár	6,0	14,9	14,6	18,7	41	80
Bácsbodrog ²³	11,9	12,1	12,5	9,4	95	128
Bereg	4,5	11,9	15,4	18,3	29	65
Borsod	11,1	11,3	13,9	14,0	80	81
Arad	9,0	10,7	17,0	15,9	53	67
Bihar	6,8	8,8	12,6	13,1	54	67
Moson	9,1	8,5	11,5	14,4	79	59
Gömör	4,1	8,3	7,0	10,5	58	79
Nógrád	8,8	8,2	14,1	12,9	62	63
Esztergom	3,1	7,8	12,0	12,8	26	61
Zemplén	8,4	7,4	12,7	15,2	66	48
Komárom	15,8	7,2	14,6	13,1	108	55
Abauj Torna	2,5	6,5	11,7	14,4	21	45
Győr	3,7	6,4	14,2	15,3	26	42
Jásznagy K. Sz.	6,8	6,4	12,5	11,0	54	58
Heves	9,5	6,3	14,1	10,8	68	59
Pestpilis S. K. ²⁴	12,1	6,3	14,1	12,3	86	51
Békés	7,2	6,1	11,3	8,9	64	69
Hajdu	8,4	6,0	14,2	13,3	59	45
Hont	6,7	5,4	11,5	8,8	58	62
Zala	5,6	5,2	12,1	10,2	46	51
Veszprém	3,5	4,7	10,9	10,8	32	43
Somogy	5,9	4,6	10,3	6,7	57	69
Csongrád	9,0	4,3	12,4	10,9	72	40
Baranya	4,1	4,1	8,1	6,4	51	64
Sopron	0,9	3,1	12,9	12,8	8	24
Fejér ²⁵	4,8	2,6	13,7	12,6	35	21
Vas	8,5	2,6	14,4	11,8	59	22
Csanád	4,4	1,3	13,3	10,1	33	13
Tolna	5,5	1,2	9,2	6,8	60	18

²³ Az 1921-es utólag végrehajtott népszámlálás nem volt teljes és így a szaporodás százaléka 1920—30 közt a valóságban kisebb a fent kimutatottnál.

²⁴ Budapest-környék nélkül.

²⁵ A Budapest-környékhez tartozó Érd és Diósd nélkül.

²⁶ Az 1901—1910 közötti természetes szaporodást a Magyar Stat. Közlemények 46. sz. kötetéből írtam ki egy még régebben megindított munkálattal kapcsolatban. Egyes, utólag visszakapott községek adatai *nem* szerepelnek e kimutatásban s így lehet, hogy Nógrád-, Vas- és Zalamegyék arányszámai egy-két tizeddel eltérnek az itt szereplő természetes szaporodási hányadosoktól. Ugyanez áll Bács-Bodrog-vármegyére is, amelynek természetes szaporodásában *nem* szerepel Szabadka thj. város külterületéből megmaradt résznek 1901—1910 közötti születési többlete.

A két délvidéki csonka törvényhatóságnak nem teljes értékű eredményeit figyelmen kívül hagyva: Budapest-környéken kívül az ország *északkeleti szöglete* (Szabolcs — Szatmár — Bereg) és Borsod vármegye a kedvező szaporodás színhelyei. Amott a rendkívül nagy születési többlet, Borsodban a kielégítő természetes szaporodáson felül az ózdi iparvidéknek nagy vonzóereje az oka.

Az említett három nagy belső szaporaságú szomszédos törvényhatóság gyarapodásának a tendenciája is *feltűnően jó*. A multhoz mérten szintén jobb mérleggel záró Abauj-Tornával és a mögöttes részeitől elvágott székvárosa nélkül szintén erősen *javuló* tendenciájú Zemplénnel együtt ez a vidék volt az amerikai kivándorlás fő fészke a megmaradt Magyarország keleti felében, míg nyugaton Veszprém és Győr szolgáltatták a legtöbb tengerentúli kivándorlót. Érthető, hogy az Unió bevándorlási korlátozásai mindezen megyékben éreztették legjobban a népesség konzerválására kedvező hatásukat. A békekötést követő évek elég erős visszavándorlása is bizonyítást nyújtott itt járult hozzá számottevő tételekkel a népesség szaporodásához. E mellett Szabolcs- Szatmár- Bereg úgy a fővárostól, mint az érdemlegesebb vonzóerővel rendelkező iparos központoktól is elég távol fekszik s így az elvándorlás forrásai — legalább is az átmeneti jellegű elvándorlásra fokozó hatással levő közelség elesvén — kevésbé jönnek itt számításba.

A csekély szaporodású területek két összefüggő tömböt alkotnak. Az egyik a Dunántúl nagy részét magában foglalva kiterjed Tolna, Vas, Fejér, Sopron, Baranya, Somogy és Veszprém vármegyékre. A másik, kisebb terület az Alföld déli részén fekszik. Ide tartozik Csanád és Csongrád vármegye.

Az 5%-on is alul maradó gyarapodásért a természetes szaporodás alacsonyága sehol sem okolható, bárha a Duna-Dráva szögén az is elég alacsony. Ellenben a nagyarányú elvándorlás az igazi ok, kivált Csanád, Tolna, Fejér, Vas és Sopron vármegyékben. A tendencia is többnyire erősen *romló*. Így, azután a szaporodás végletei a multhoz képest fokozódtak. A Dunántúl és az Alföld nagyobb felében romlott a tényleges szaporodás, míg a fentemlítetteken kívül érdemleges javulást csak a szénbányászatban fellendülő Esztergom és a kis Gömör mutatnak fel.

A táblázat második oszlop-párja jelzi, hogy maga a *születési többlet* — főleg az ország keleti és északkeleti peremén — a háború előtthöz képest helyenként még javult is. Itt-ott igazán jelentősen. De a törvényhatóságok többségében romlott a helyzet. Szinte megdöbbentően a városi jellegű Budapest-környéken és elég jelentősen a multban is olyganthrop Somogyban, valamint Hevesben. Elég nagy az esés a 30—40 év előtt még szélsőségesen nagy szaporodást mutató Csanádban, Békésben is.

A *konzerválás* aránya (harmadik oszloppár) általában inkább javult. Hogy van-e ebben része a természetes szaporodás gyengülésének, arra nem mernénk igennel válaszolni, mert a születési többletből megmaradó hányad többnyire éppen ott javult a legjobban, ahol maga a születési többlet 1901—1910-hez képest még emelkedett is. Valószínűnek tartjuk, hogy a *kivándorlás* főirányának az *eltorlaszolódásán* kívül, sőt talán azon túlmenőleg a *földbirtokreform* hatására lehet visszavezetni azt, hogy a természetes szaporodásból most kevesebb folyt el a megyék többségében, mint 1901—1910 közt. Persze akad elég kivétel is. Feltűnőbb a romlás Komáromban, Tolnában, Pest-megyében (Bpest-környék nélkül), Vasban, de Csongrádban és Csanádban is lényegesen csökkent a konzerváló képesség. Ha a földbirtokreform hatására vonatkozó feltevés helyes, akkor azt mondhatnók, hogy a fenti megyékben a reform előnyös hatásai elmaradtak s így az e megyékben kevésbé sikerült. Bár az ilyen következtetéssel óatosan kell bánni, mert hiszen a tényleges és természetes szaporodás közötti differenciára több ok gyakorol befolyást.

Legalább is túlnyomóan agrárius lakosság mellett a *népsűrűség* sem elhanyagolható tényező. De mihelyt az iparosodás forrásai a területen számottevőek, a népsűrűséget jóformán figyelmen kívül hagyhatjuk. Borsod megyében például az eladdig is sűrűn lakott vidékeken gyarapszik jobban és a gyérebben lakott vidékeken kevésbé a népesség. Azonban őstermelő vidékeken sem lehet egészen határozott összefüggést kimutatni. Mert a szaporodásnak a népsűrűség nagyságában jelentkező fékje egészen másként hat ott, ahol pl. a gyarapodó őstermelő nép tud földhöz jutni, mint ahol — akár a birtok jogi kötöttsége okából, akár mert az tőkeerős kézben van — nem tud hozzáférni a földhöz. E mellett maga a birtokmegosztás — mint azt *Kenéz*²⁷ különböző módszerekkel kimutatta — a népsűrűségre befolyást gyakorol és pedig oly irányban, hogy a nagybirtok csökkenti, a kisbirtok növeli a népsűrűséget. Ezért van azután, hogy a gazdaságstratégiaiilag (Budapest közelsége) és talajviszonyainál fogva is kitűnő helyzetben levő, de a nagybirtok túltengését mutató Fejérmegye a legritkábban benépesített törvényhatóságok közt foglal helyet s szaporodása igen gyenge. Mivel a nagybirtok az emberi munkát helyettesítő géptermelésnek mind nagyobb teret juttat, ezért a nagybirtok színhelyén a népsűrűségnek kisebb foka is már viszonylagos túlnépesedést jelenthet s így ez a terjeszkedésnek gátját képezi. Az átlagosnál — éppen birtokmegosztási okokból — sokkal gyérebben lakott Somogy, Veszprém szintén a minimális szaporodást mutató megyék közt szerepel. Csanádnál és talán Tolnánál lehet szó a magas népsűrűségről, mint a további jelentős szaporodás gátjáról. Bár csak erős fenntartással!

²⁷ *Kenéz*: Nép és Föld. A gazdasági élet statisztikája. I. 1917.

Lehet, hogy az a vizsgálat, melyről nincsen most támpontunk, s amely a szántó-, kert-, rét- és szőlőterületre eső őstermelő foglalkozású népesség sűrűségével állítaná párhuzamba a persze szintén csak őstermelő népességre szorítkozó természetes és tényleges szaporodás nagyságát, messzibb vezetne; de ha csak a nyers népsűrűségből indulunk ki, alig jutunk pozitív eredményre.

Volt ugyanis az oldalt jelzett megyei törvényhatóságokban a

Népsűrűség 'km ² 1920	tényleges szaporodás %-a 1920—1930	természetes szaporodás %-a 1920—1930	100-nak véve a termé- szetes szaporodást: a tényleges szaporulat
75—	4,91	11,26	43
60—75	7,52	12,41	61
—60	5,80	10,59	55

Az utolsó sor volna a döntő, de az nem dönt el jóformán semmit és csak óvatosan lehet azt mondanunk, hogy a 75-ön felüli népsűrűség már a konzerválás fékje; de a 60-on aluli népsűrűség mellett sem kielégítő a népfelesleg megőrzése. Valószínűleg azért, mert ezekben a megyékben túl nagy a nehezen hozzáférhető nagybirtok terjedelme.²⁸

Ha nem is lehet határozott összefüggést megállapítani a népsűrűség és a népesség gyarapodása között, annál szembeötlőbb kapcsolatot sikerült megállapítanunk a *műveltség* és a természetes, valamint tényleges *szaporodás* között.

Az általános műveltség fokmérőjéül az írni-olvasni tudást véve három csoportba osztottuk a vármegyei törvényhatóságokat.²⁹

A jellemző összefüggést a következő táblázat mutatja.

Száz 6 é. f. egyén közül írt, olvasott	tényleges szaporodás %-a 1920—1930	természetes szaporodás %-a 1920—1930	100-nak véve a termé- szetes szaporodást: volt a tényleges szap
85,5—	4,40	10,10	43,6
79,5—85,5	6,23	11,45	54,4
—79,5	9,20	13,86	66,4

Ahány számsor — annyi szomorúság! Szomorú, hogy a közre legkíváncsiabb, legműveltebb vidékeknek belső propagatív ereje a leg-

²⁸ Így azután az alacsony népsűrűséget itt nem is mint okot, de mint a szaporodásra kedvezőtlenül ható birtokmegoszlás okozatát lehetne figyelembe venni. (Az utolsó kategóriába tartozik Fejéren kívül Somogy, Veszprém és Moson is.)

²⁹ Pest-Pilis-S.-K.-vármegye Budapest-környék népe nélkül 1920-ban 79.4% írni-olvasni tudót mutatott fel. (Budapest-környék 90.5%-ot.)

csekélyebb és a legelmaradottabbaké a legnagyobb. Végső eredményében nem egyéb ez, mint antiszelekció, amennyiben az átlagosnál nagyobb szellemi örökségek átörökítésére hivatott rétegek örökség-részenek a viszonylagos csökkenését kell jósolnunk a közelebbi-távolabbi jövőre. Hajtása annak a más vonatkozásban ismert és e dolgozat elején említett tünetnek, hogy a műveltebb európai államokban kicsiny, a műveletlenebbekben nagy a szaporodás kulcsa.

Sajnálatos azonban az is, hogy a konzerválás még a születési többlet csökkenésénél is nagyobb mértékben hanyatlik s így a műveltebb területek népesség-megtartó ereje a kevésbé műveltekkel szemben fokozatosan gyengül.

A születési többletnek a műveltség fokozódásával párhuzamosan fokozódó elkallódása, gyengülő konzerválása bizonyos arra vezethető vissza, hogy az igényesebb nép számára a megélhetés nehézségeinek és az érvényesülés akadályainak már azonos foka is nyomasztóbb s ezért a vándorbotot hamarabb veszi kezébe, mint kisebb műveltségű, igénytelenebb társa. Fokozottan áll ez persze akkor, hogy ha azok a bizonyos akadályok objektíve is súlyosabbak, nyomasztóbbak.

A szaporodás quotáinak a fogyatékosabb műveltséggei karöltve járó javulását, vagyis az egész antiszelekcionális jelenséget jól szemléltetik az alábbi indexszámok:

Műveltség	Tényleges szaporodás	Természetes szaporodás	Népesség konzerválásának index száma
85,5—	100	100	100
79,5—85,5	142	113	125
-- 79,5	209	137	152

A szabályszerűség nem a véletlen terméke, s a mellett újabban még kiéleződik. Bizonyítja ezt a jegyzetben közölt táblázat és az ez alapon készített index,³⁰ amely az 1900—1910 közötti időszakra lényegileg azonos összefüggést állapít meg. Azonban mind a természetes szaporodás, mind

³⁰ Az oldalt jelzett műveltségű megyecsoportokban			
100, hat éven felüli egyén közül írni-olvasni tud %	tényleges szaporodás %-a	természetes szaporodás %-a	a természetes szaporodást 100-nak véve volt a tényleges
	1900 — 1910 között		
85,5—	5.82	11.34	51.3
79,5—85,5	6.79	12.61	53.8
-- 79,5	10.47	14.43	72.6
	index számok:		
85,5—	100	100	100
79,5—85,5	117	111	105
-- 79,5	180	127	141

a konzerváló képesség tekintetében újabban növekszik a műveltebb vidékek rovására eredetileg is fennálló különbség.

Kísérletet tettünk arra is, hogy az egész országra gyakorolt kivételesen erős vonzásra tekintettel a *Budapesttől való távolság* és a szaporodás nagysága között levő összefüggést megvilágítsuk. Csak a járások népességére szorítkoztunk és a járások népszámából Budapest közelebbi és távolabbi övezetét levontuk.

A vizsgálat eredménye a következő:

Kilométer Budapesttől	Volt a Budapesttől oldalt jelzett távolságokra fekvő járásokban:					
	Népesség 1920	Népesség 1930	Természetes szaporodás 1921—1930	100 lélekre tényleges szaporodás	A tényleges szaporodás, ha a term. = 100	
— 50	373,330	398,115	52,179	6.64	13.98	47.5
50—100	1066,260	1134,269	140,140	6.38	13.14	48.6
100—200	2944,260	3116,830	329,517	5.85	11.19	52.3
200—	698,535	780,636	122,425	11.75	17.52	67.1

A Budapesttől való távolsággal karöltve növekszik az a hányad, amely a természetes szaporodásból megmarad. Az ország szívéből való nagyobb távolság tehát bizonyos fokú privilégiumot biztosít az utolsó oszlop indexszámai szerint, amennyiben a természetes feleslegek nagyobb arányú megőrzésére predesztinál. E tekintetben ugyan elég éles különbség mutatkozik az ország nyugati és keleti fele között. Nyugaton a Budapesttől távol fekvő területek szaporodása sem kielégítő és a konzerválást jelző sorok indexei a 100—200 kilométeres körzetben határozottan meginognak, ami arra vall, hogy a szélső nyugati megyékből a nyugateurópai államokba elég erős kiáramlás folyik, amiként azt Kovács A. is felteszi.³¹

A területi összefüggések taglalása végén még néhány *részletjelenségre* hívjuk fel a figyelmet; ezeket majd a községek szerinti közzététel után lehet jobban megvilágítani.

1. Már a járások szaporodása felett tartott futólagos szemle is igazolja azt, hogy a megmaradt kevés *nagyipari* és *bányász* vidékünk a vidéki átlagot erősen meghaladó szaporodást produkált, bárha egyik-másik ily terület gyarapodása a multhoz mérten visszaesést is mutat.

Az Ózd és Miskolc szomszédságában fekvő nagyipari és bányász-körzet egyesített népessége 1920-tól 1930-ig 19.1%-kal növekedett, míg a megye többi részei 8.0%-kal. A dorogi-tatai szénvidék két járásának egyesített népessége 10%-kal, de a két csonka vármegye többi része csak 3.0%-kal. A salgótarjáni járás 15.6%-kal, Nógrád többi járásai csak 5.9%-kal.

³¹ L. i. tanulmányát.

2. A *Balaton* tájékán a népesség szaporodása határozottan kedvezőbb, mint az előző népszámlálások intervallumai között. A kilencvenes évek folyamán akadt több megfogyatkozó népességű Balaton-menti járás; most kivétel nélkül szaporodtak. Ha a Balaton-melléki törvényhatóságok járásait olyképpen csoportosítjuk, hogy az egyikbe jussanak a Balaton-mentiek, a másikba a távolabb fekvők, akkor már ez — az egyébként nagyon heterogén községeket egybefoglaló — módszer is a Balaton partján elterülő vidékeknek a többiekhez mért kedvező szaporodását mutatja.³² A születések többletének vidéki viszonyokhoz mért feltűnően kedvező megőrzése arra vall, hogy a Balaton útban van a felé, hogy mint fontos idegenforgalmi bázis, — egyéb hasznok mellett — a Dunántúl centrumának régebben oly nagy mértékben elfolyó feleslegeit egyre inkább lekösse. Külföldön az idegenforgalmilag jelentős helyeknek a népesség szaporodása szempontjából van jelentősége: az utolsó svájci népszámlálás igazolta.³³

3. Trianonnal összefüggő igen szomorú tünet az, hogy a jelentősebb *határmenti városok* népszáma stagnál. Különösen áll ez azokra a városokra, amelyek épen mögöttes, gazdaságtársadalmilag egymásra utalt vidékeiket veszítették el. Így a Bodroghöz nagy részétől megfosztott Sátoraljaújhely, a régebben kiválóan fejlődő határmenti Szombathely, a legközelebbi falvai nagy részétől is eleső Sopron és Kőszeg, valamint a nagyjában hasonló helyzetben lévő Esztergom és Nagykanizsa egyesített népessége 1920—1930-ig 147,601-ről 146,909-re hanyatlott, holott pusztán a születések többlete útján is 5560 lélekkel kellett volna szaporodnia. Ugyanezek a városok 1890-től 1910-ig erőteljesen gyarapodtak (évtizedenként 18,9, illetve 10,7%-kal). Visszaesésük a békekötés óta még jóval feltűnőbb, mint az alföldi nagy falu-jellegű városoké.

Néhány népesedéspolitikai tanulság levonása elől nem térhetünk ki, jöllehet az említett tények többnyire maguk helyett beszélnek.

I. A *városok*, — mindenek felett Nagy-Budapest — mellettük a nagyipar-bányászat szempontjából jelentősebb vidékek ebben a válságos évtizedben is erőteljesen gyarapodtak. Ezeknek, de kimagasló mértékben a fővárosi agglomerációnak köszönhető, hogy a vidék kielégítő természetes szaporodása túlnyomórészt az ország határain belül maradt. Vonzóképességük azért kissé megcsorbult. Ha városaink fejlődésének alapjai szilárdabbak és egészségesebbek volnának, talán az Európa nyu-

³² Somogy, Veszprém és Zala Balaton-menti járásai 1920—1930-ig 7,25%-kal gyarapodtak és természetes szaporodásuknak 76%-át tartották meg. E megyék többi járásaiban 3,20% a szaporodás, a természetes szaporodás konzerválásának az aránya pedig csak 31%.

³³ Az 1930-as svájci népszámlálás előzetes adataiból kiszámítottam, hogy Davos, Lugano, Montreux és Vevey egyesített népessége 10 év alatt 11,7%-kal gyarapodott, míg az országos átlag csak 4,8%-os növekedést mutat.

gati részei felé megerősödött kontinentális és meglévő amerikai kivándorlásunk zsilipjei is lezárulnának. Ha a városoknak, a nagyiparnak ezen felesleg-lecsapoló hivatására szükség volt ebben az évtizedben, amikor földbirtokreform is segítette a falu népkonzerváló erejét: mennyivel inkább lesz szükség erre a közeljövőben?! Magyarországon, a 93-as népsűrűség országában a városiasodás kárhoztatása vagy épen a város elleni küzdelem felettébb céltalan, mert egyet jelent a további számbeli erősödés csatornáinak az eldugaszolásával.³⁴ Nem az a baj, hogy sok a város és hogy a városok sokat felszívnak a vidék népéből, hanem az, hogy városi népességünk abnormisan meddő, vitalitása fogyatékos és másrészt — ami különben ezen bajoknak is domináló oka, hogy a *vidéknek* a város egészséges termelésére lendítőleg ható *fogyasztóképessége nem kielégítő*.

II. A vidék hiányos fogyasztóképességének részint *termelési*, részint *jövedelemeloszlási* okai vannak. Bár mindez elsősorban a közgazdászt érdekli, kétségtelen, hogy e két forrás népesedési mizériáknak is okozója.

a) *Termelés*. A mezőgazdaságnak az utolsó években is folytatódott industrializálódása, a géptermelésnek a terjedése olcsóbbá tette a gabonatermelést, ami a kínálat erős emelkedésével karöltve leszállította elsősorban azoknak a mezőgazdasági javaknak az árát, amelyek termelésénél a gépnek szinte korlátlanok a lehetőségei. A gép egyúttal sok munkaerőt is feleslegessé tett, s ez egyfelől a föld népességeltartó kapacitását csökkentette, másfelől akadályozta a mezőgazdasági munkabéreknek a normális bérszínvonalra való felemelkedését. Mindkét következmény a falu fogyasztóképességének a rovására ment, s így közvetve a városi termelés prosperitását is érintette. Nem érdekellentét, de példás symbiosis van a város és a falu között!

Tehát: át kell térni azokra a termelési ágakra, amelyek az emberi munkaerőt kevésbé nélkülözhetik, s a gondos kézimunkát jobban jutalmazzák, amelyekben a gép csak nagyon korlátozott fokban van segítségünkre. Azoknak a cikkeknek az előállítására, amelyek az áraknak az utóbbi évtizedben beálló nagy zuhanását kevésbé érezték meg. (Finom gyümölcs, vetemény, csemegeszőlő, állati termékek, mellék haszonvételek.) Nem mondjuk ezzel azt, hogy a traktort, a gépet száműzzük, csupán azt, hogy olyan termelést folytassunk, amelyben szerepe szükségképpen kisebb. Kétségtelen, hogy a termelésnek ilyen irányú átszervezése, a munkás iránti kereslet fokozódását, a falu fogyasztóképességének emelkedését s közvetve a föld népesség-eltartó képességének az erősödését

³⁴ Mindazonáltal kizárólag a városok vonzóerejére építeni azért nem ajánlatos, mert gazdaságpolitikánknak nem kizárólag tőlünk függő jelentősebb módosulása erősen érinthetné a város felszívó képességét. A városok nagy jelentőségének hangsúlyozása mellett — az alább következő népesedéspolitikai következtetéseket ezért sem mellőzhetjük.

idézné elő. Lehet, hogy ez átmenetileg csökkentené a városba való áramlást, bár valószínű, hogy a legprímább, vállalkozni kész munkaerő ezután is a város felé gravitálna, s így a város a versenyben — a mostaninál — jobban megálló elemekkel gazdagodnék.

Azonban mindez gyökértelen óhaj volna, ha Magyarországot az izes gyümölcsöket, korai főzelékeket érlelő talaja-klimája nem predesztinálná arra, hogy — kivált nyugati fele és a Duna-Tisza-közi, Budapesthez közelebb fekvő tájéka — átalakuljon a mai, túlnyomórészt szemtermelő területből a munkaerőnek nagyobb szerepet juttató és bizonyos fokban — a sűrűn lakott észak-nyugat-Európához mérten — monopolisztikus helyzetünket jobban kamatoztató, kertgazdálkodó agrárországgá. Ránk nézve kívánatosabb nemzetközi munkamegosztásnak egyengetnők így az útját: a gabonatermelést legfeljebb saját szükségleteink határáig korlátoznók (főleg a Tiszántúlra) és átengednők azt a Magyarországnál ritkábban lakott és az extenzív fejlesztés fényűzését maguknak megengedő területek számára. Ezen az úton tudjuk elképzelni azt, hogy nemzeti jövedelmünk és exportunk kulturális színvonalunkkal arányba állíttassék és hogy ugyanezen a területen több ember eltartásának előfeltételei tartósan megteremtessenek.

b) *Jövedelemeloszlás.* A város termelésének prosperitása és ezzel egyben a városi népesség életszínvonala szempontjából nem mindegy az, hogy a falu társadalma miképpen rétegeződik. Az önálló kisbirtokos szükségletei változatosabbak, fogyasztása nagyobb, mint a mezőgazdasági proletáré. A kötött helyzetű cselédek és bizonytalan sorsú agrár munkások nagy száma mellett a városok életszínvonala is súlyyed, mert

1. a mindig elsősorban figyelembeveendő belső fogyasztás kisebb lesz; 2. az ilyen társadalomban a városba irányuló vándorlásban nagyon domináló szerepet játszanak a túlnagy számuk miatt nyomott bérviszonyok mellett dolgozó földmunkás-seregek, akiknek igénytelen munkakínálata a városi munkabéreket és ezzel az életszínvonalat leszorítja.

Mindez azután a művelődésre hajló és igényteljesebb városi lakosság népesedési mozgalmára kedvezőtlenül hat.

Nálunk az önálló kisbirtokosokhoz mérten még mindig nagy a nincstelenek, a rosszul kereső és a munkanélküliség rémével kemény küzdelmet folytató mezőgazdasági munkások száma.

Ezért aztán a földbirtokreform revolúciószámba menő átalakítását evolúciószerű folytonos átalakulásnak kellene kiegészítenie, amely különböző eszközökkel (belső telepítés, termelészövetkezet és a kötött birtokok felszabadítása) a több embernek teret nyújtó és jobb belső piacot igénylő kisüzemek számát szaporítja a még mindig abnormálisan nagy területeket lefoglaló nagyüzemekkel szemben, amelyek különösen a

Dunántúlra a fővároshoz is elég közel eső részein, de egyebütt is lefojazzák a föld népesség-eltartó képességét.

Nem vitás, hogy a fogyasztásnak a termelés és jövedelemeloszlás jelen állapotára visszavezethető bajain is sokat lendítene az a beavatkozás, amely a földeknek jelentőségükhöz mért kihasználását — az értékhez igazodó megadóztatással — kikényszerítené. Így a sok embernek munkát és léteét nyújtó, tehát nagyértékű, de sokszor végzetesen rosszul kihasznált földek evolúciós úton átalakulnának jobban megművelt és természetesen több embert foglalkoztató földekké. S természetes az is, hogy éppen ezért az extenzív vagy félig-meddig intenzív nagybirtok is teret veszítené a sok dolgos kéznek helyetadó kisbirtokkal vagy a dolgos kezét jobban megfizető, egészen intenzív nagybirtokkal szemben. Persze az sem vitás, hogy ezen a forráson keresztül is csak fokozódnék a falu fogyasztása és nyerne a város termelése, ami az egészségesebb városi népesedési tünetek legfontosabb előfeltétele.

III. Hogy egyes *részletkérdések* (amilyen pl. a nagylélekszámú alföldi falu-városok stagnálása) miképen volnának orvosolhatók, ahhoz részletvizsgálatokra volna szükség. Nem kételkedünk azonban abban, hogy a fenti kívánalmak megvalósulása a bajok méregfogát itt is kihúzná. Kapcsolatban persze a közlekedési hálózat intenzív fejlesztésével és a tanya-központoknak önálló községekké való átszervezésével s ezáltal az előnyöknek-terheknek a mainál ésszerűbb és igazságosabb elosztásával, a most hovatovább mindkét félre hátránnyal járó kötelék feloldásával. Így az Alföld eredeti, sok kis faluval benépesített arculatát is lassan-lassan visszavarázsolhatnók.

A közlekedési eszközök rohamos tökéletesedésével és a tőkék szaporodásával kapcsolatban az *idegenforgalom* nagy jövő elé néz. Mindent el kell ezért követnünk arra, hogy nemzetközi szempontból is igen értékes két bázisunk: a fekvését és gyógyfürdőit tekintve páratlan főváros és Európa egyetlen belvizi, langyos, homokos strandja: a Balaton a lehető legnagyobb iramban fejlesztesse, mivel az idegenforgalom a különböző foglalkozási ágakban elfoglalt tömegek tízezreinek nyújthat megélhetést s mint ilyen, népesedéspolitikai szempontból is hovatovább szóba jön.

Bár a jelenlegi gazdasági válságot Magyarország súlyosan érzi és bár a békeszerződés életfeltételeinket felettébb megrontotta: népesedéspolitikai szempontból a helyzetet mégsem látjuk reménytelennek. Sőt nem is tudunk pesszimisták lenni! És pedig azért nem, mert a fent javasolt segítő eszközök igénybevételére nálunk *több* a lehetőség, mint bárhol. A szemtermelés seholsem olyan túltengő és egyoldalú, mint nálunk. Tehát a belőle való kibontakozás, a termelés irányának megreformálása a legtöbb hasznot, a népesség-befogadó kapacitás, számottevő emelkedését éppen nálunk kell, hogy eredményezhesse. A tőlünk nyugatra eső országok,

— ha természeti viszonyaik csak valamennyire is megengedték, — ezt az utat már javarészt megjárták s így további lehetőségeik kisebbek.

A birtokmegosztás egyenlőtlensége, körülbelül szintén még nálunk a legnagyobb ezidőszerint. Tehát itt is nagy lehetőségek előtt állunk. Ilyenek ma már nem kínálóznak Európa nyugatán, sőt még az utód-államokban sem. Az egyoldalú szemtermelés és a túltengő nagybirtokrendszer fenntartásáért, a túl lassú átalakulásért nagy árat fizettünk! Nem túlzás azt mondani, hogy e kétféle rossz a „hibák bányája“, amiből sok nyomorúságunk eredt.

Van valami gondviselészerű abban, hogy a két bajt gyökeresen idáig nem orvosoltuk. S így éppen most — válságok s dekadenciára hajló népmozgalom idején, — amikor a legnagyobb a szükség a nemzet erőinek a konzerválására, a népesség virágzásának a biztosítására: rendelkezésünkre állanak ezek az utak, ezek a források! Rajtunk áll, hogy az ezeréves nemzet mostani válságos évtizedeiben a népességnek, mint a legértékesebb nemzeti vagyonnak harmonikus fejlődését biztosítsuk!

LES PROBLÈMES DÉMOGRAPHIQUES DE LA HONGRIE REFLÉTÉS PAR LE RECENSEMENT DE 1930.

Le cadre de la Hongrie historique, avec la parfaite unité qu'il présentait au point de vue de la géographie économique, étant brisé, la Hongrie démembrée et affaiblie dans l'attraction exercée par elle sur les périphéries, présente un tableau démographique entièrement nouveau. Aussi les résultats du recensement de 1930 ne ressemblent-ils pas à ceux des recensement d'avant-guerre.

Dans la dernière dizaine d'années, la population de la Hongrie a augmenté de 8.7%. Ce chiffre correspond sur le plan international à un taux moyen; cependant, si on tient compte de l'affluence des réfugiés qui durent quitter les territoires transférés, de l'excédent des naissances sur les décès, qui a atteint 9.6%, de la réforme agraire accomplie entre temps, ainsi que des mesures restreignant l'immigration en Amérique, on voit que l'accroissement de la population en Hongrie avait une allure trop lente. L'émigration vers les pays du continent européen et l'attraction de caractère économique exercée par les périphéries de l'ancienne Hongrie expliquent ce ralentissement.

Si on compare l'accroissement de la population rurale, on ne constate pas cette fois-ci une différence notable — contrairement à l'expérience du passé. Mais si nous rangeons dans une catégorie spéciale les localités auxquelles l'appellation de ville peut s'appliquer dans le sens démographique, nous trouvons 12.96% comme taux d'accroissement pour les vil-

les et 6.56% comme taux d'accroissement pour la campagne. Toutefois le rythme d'urbanisation est moins vif qu'autrefois. D'abord, la force attractive des villes s'est affaiblie; et ce qui est plus surprenant encore, l'excédent des naissances sur les décès est tombé dans les villes de 9.96 à 3.96% (le premier de ces chiffres se rapporte à la période 1901—1910). En province, le taux de cet excédent n'a guère changé (12.44% au lieu de 13.17%). La population urbaine forme 34.66% de l'ensemble des habitants du pays.

Au cours des dix dernières années, la *province* a un peu mieux gardé sa position que dans le passé au point de vue de l'excédent des naissances sur les décès. C'est surtout au nord-est, dans les régions éloignées de la capitale, qu'on enregistre des tendances réjouissantes même par rapport au passé; en revanche, l'ouest et en général la Transdanubie, ainsi que certaines régions du bas pays accusent un fléchissement. Les faubourgs de Budapest, avec leur taux de 44.2%, et le Grand-Budapest, habité par 1,421,000 personnes, avec son taux de 16.7%, dépassent considérablement le niveau moyen.

Si l'on fait abstraction de quelques comitats de caractère nettement agraire, la densité de la population ne paraît avoir eu aucune influence sur le taux de l'accroissement. On peut même noter que dans les comitats où la grande propriété domine, l'accroissement de la population a été très lent. Le niveau de l'instruction et l'excédent des naissances présentent une divergence encore plus forte que pendant la période de 1901 à 1910. Il y a plus: les classes les plus instruites ont moins bien su garder leurs enfants que les autres. A mesure que la distance de la capitale augmente, la proportion des enfants conservés vivants augmente également. Les régions industrielles, commerciales et minières présentent comme toujours un tableau plus favorable que les autres régions. Sur les bords du Balaton, favorisés par le mouvement touristique, on enregistre une tendance à l'amélioration. La population des six villes situées près des nouvelles frontières et séparées de leur hinterland naturel s'est réduite de 147,601 à 146,909, alors que, en temps normal, une période de dix ans lui apportait un accroissement de 10 à 20%.

Sans l'attraction toujours puissante des villes, l'excédent de la population rurale trouverait difficilement du travail. C'est pourquoi on n'est pas permis à la Hongrie de négliger l'industrie dans sa politique économique. Et pour que l'agriculture pût nourrir un plus grand nombre d'hommes, il faudrait réduire la production des céréales et abandonner les méthodes extensives pour leur substituer les méthodes intensives et l'exploitation du sol selon le système de la petite propriété. C'est ce qui importe particulièrement dans l'ouest et le centre du pays.

efois
force
core,
9.96
910).
u de
tants

ieux
des
gions
antes
rans-
isse-
rand-
, dé-

ette-
cune
s les
ation
pré-
901 à
arder
aug-
ment.
omme
pords
e une
s des
duite
e dix

de la
n'est
cono-
mbre
onner
sives
ce qui

1971 APR 28

